

På egna eller andras villkor?

— Folkbildningens medverkan i Europeiska socialfonden
2014–2020

INNEHÅLL

Förord.....	6
Del 1: Introduktion	7
Syfte	7
Bakgrund	7
Metod.....	7
Svensk folkbildning – en kort introduktion.....	9
Europeiska socialfonden	13
Rapportens disposition.....	15
Del 2: Folkbildningens medverkan i ESF – förutsättningar, motiv och utmaningar	16
Folkbildningens medverkan i och erfarenheter av ESF	16
Folkbildningens förutsättningar för deltagande – motiv och utmaningar ...	25
Del 3: ESF-regioner och regionala strukturfondspartnerskap	35
Tre ESF-regioner i fokus	35
Del 4: Analys och reflektioner	43
ESF och civilsamhällets roll	43
Systemkritik – tankar om förändring	46
Projektagare eller projektpartner?.....	47
Förutsättningar för folkbildningens medverkan i ESF – tre spår för tanke och handling.....	48
Referenser	52

SAMMANFATTNING

- Syftet med kartläggningen är att ge fördjupad kunskap om möjligheterna för folkhögskolor och studieförbund att medverka i Europeiska socialfonden, ESF.
- Det empiriska underlaget utgörs av en enkätundersökning bland folkhögskolor och studieförbundsavdelningar samt av intervjuer med tolv företrädare för studieförbund/folkhögskolor och sex företrädare för Europeiska socialfonden.
- Folkbildningen deltar aktivt i ESF, både under föregående och innevarande programperiod som nyligen inletts. Insatserna handlar ofta om att möta och motivera personer som står långt ifrån arbetsmarknaden.
- Folkbildningens medverkan i ESF är ojämnt fördelad mellan olika studieförbund och folkhögskolor, där en del aktörer är mycket aktiva medan andra är frånvarande.
- De studieförbund och folkhögskolor som genomfört ESF-projekt ser i allmänhet positivt på sitt deltagande. De ser inga avgörande målkonflikter mellan ESF och folkbildningen.
- Byråkratin i ESF upplevs av folkbildningsföreträdarna som ett stort problem, liksom de krav som ställs på medfinansiering och likviditet. Det är också skäl till att många avstår från att delta. En betydande andel svarar också att deras "icke-medverkan" i ESF inte är ett medvetet beslut utan att "vi bara inte gjort det".
- ESF-företrädarna ser positivt på folkbildningens medverkan i Socialfondens projekt. Projekten i studieförbund och folkhögskolor uppvisar goda resultat på deltagarnivå. Däremot finns brister när det gäller projektledning och i förmågan att implementera resultaten.
- Det råder enighet om att samverkan är en nyckelfaktor för lyckade ESF-projekt. Däremot uttrycker många folkbildningsföreträdare frustration över samarbetet med arbetsförmedlingen, ofta kopplat till frågan om att rekrytera deltagare till folkbildningens projekt.
- Flera folkbildningsföreträdare uttrycker kritik över ESF:s övergripande struktur, som man menar missgynnar civilsamhällets och folkbildningens möjligheter till deltagande. En del systemförändrande förslag förs fram, exempelvis ett särskilt "spår"

inom ESF med medel för projekt som genomförs av aktörer inom civilsamhället.

- I slutet av kartläggningen skisseras tre spår för folkbildningen framtida tanke och handling. Dessa handlar om att *anpassa* sig till och lära sig rådande regelsystem, om att *påverka* ESF så att folkbildningens medverkan underlättas, eller om att agera för att på ett mer övergripande plan försöka *förändra* ESF.

Förord

Europeiska Socialfonden, ESF, är en av EU:s strukturfonder. Syftet med fonden är att främja sysselsättningen i EU. De projekt som får stöd av ESF rör kompetensutveckling, sysselsättningsåtgärder och integrationsinsatser. Såväl offentliga som större idéburna organisationer kan söka medel.

Det är ett uttalat mål från studieförbundens och folkhögskolornas intresseorganisationer att folkbildningen ska stärka sin medverkan i ESF.

Den här rapporten är en uppföljning av *Folkbildningen och Europeiska socialfonden* (Folkbildningsrådet 2014). Syftet med uppföljningen är att ge fördjupade kunskaper om folkbildningens medverkan under den pågående programperioden, 2014–2020. Särskilt fokuserar rapporten på relationen mellan lokala folkbildningsaktörer och ESF:s regionala partnerskap.

I rapporten undersöks folkbildningens erfarenheter av, och förutsättningar för, medverkan i ESF. Denna bild speglas mot ESF-regionernas uppfattningar, det vill säga hur man inom tre av ESF-regionerna ser på sin samverkan med folkbildningen. Rapporten avslutas med en analys av möjliga tanke- och handlingsvägar inför folkbildningens framtida medverkan i ESF.

Stockholm i februari 2017

Maria Graner
Generalsekreterare
Folkbildningsrådet

Del 1: Introduktion

Syfte

Syftet med denna kartläggning är att ge fördjupad kunskap om vilka förutsättningar som studieförbund och folkhögskolor har att medverka i Europeiska socialfonden (ESF). Särskilt fokus riktas på relationen mellan lokala folkbildningsaktörer och ESF:s regionala strukturfondspartnerskap.

Vidare beskrivs strukturfondspartnerskapens organisering och sammansättning, de riktlinjer, arbetssätt och prioriteringar som de arbetar utifrån, samt deras syn på/erfarenhet av samarbete med studieförbund och folkhögskolor.

Bakgrund

Folkbildningsrådet har på senare år genomfört flera kartläggningar av folkbildningsorganisationernas medverkan i olika regionala processer. Det gäller exempelvis inom arbetet med regionala kompetensplattformar och regionala kulturplaner.

Den här rapporten är en uppföljning av rapporten *Folkbildningen och Europeiska socialfonden* (Folkbildningsrådet 2014). Här vidgas och fördjupas perspektivet, till att mer ingående belysa relationen mellan folkbildningens aktörer och ESF:s regionala partnerskap.

Rapporten knyter an till – och återger i vissa stycken – fakta och resonemang från den tidigare rapporten. Samtidigt ger det mer omfattande empiriska underlaget, bland annat med en ny enkätundersökning bland folkhögskolor och studieförbund, ökad kunskap och bredare analyser. Förhoppningsvis ger detta sammantaget en mer fullödlig bild av den roll som folkbildningens organisationer har i relation till ESF.

Metod

Utöver skriftliga källor, statistik från ESF och den tidigare genomförda kartläggningen *Folkbildningen och Europeiska socialfonden*, är det främst två källor som ligger till grund för denna kartläggning: En intervjuundersökning bland företrädare för folkbildningen och ESF, och en

enkätundersökning till samtliga folkhögskolor och studieförbundsavdelningar.

Intervjuundersökning

Intervjuer har genomförts med 18 personer – tolv företrädare för studieförbund och folkhögskolor och sex företrädare för Europiska socialfonden.

De personer som intervjuats har sin bas i någon av de tre partnerskapsregionerna Övre Norrland, Norra Mellansverige eller Västsverige. Skälet till att välja dessa tre regioner var att få en bred geografisk och demografisk spridning samt att spegla områden med olika näringsstruktur.

Intervjuerna med företrädare för ESF har ägt rum på de regionala partnerskapens kontor. Vid varje intervju har en tjänsteman och en medlem i det regionala partnerskapet deltagit.

De tolv folkbildningsföreträdare som intervjuats har erfarenhet av medverkan i ESF i sina respektive organisationer, dock i varierande grad och i skiftande roller.

Intervjuer har genomförts vid fyra tillfällen (Luleå, Gävle, Karlstad och Göteborg) och vid varje tillfälle har 2–4 personer deltagit.

Samtliga intervjuer har varit semistrukturerade, vilket innebär att de utgått från ett på förhand utskickat underlag med ett antal frågeområden. Under samtalen har frågeområdena varit utgångspunkt, men det har även varit fritt fram för de intervjuade att komplettera med egna inspel. Tanken har varit att få en så aspektrik bild som möjligt av folkbildningens deltagande i ESF. Samtliga intervjuer har spelats in.

Det är viktigt att ha i minnet att antalet intervjuer är relativt begränsat, och det är svårt att med säkerhet generellt uttala sig om relationen mellan folkbildningen och ESF på basis av de uttalande som görs. Kompletterat med enkätundersökningen framkommer ändå en tydlig bild, som kan vara utgångspunkt för vidare diskussioner och studier.

I rapporten återges citat från intervjuerna, där folkbildningsföreträdarnas röster återfinns i del 2 och socialfonds-företrädarnas i del 3.

Enkätundersökning

I den enkätundersökning som genomförts har digitala enkäter skickats till landets samtliga 160 studieförbundsavdelningar och 154 folkhögskolor. Totalt skickades alltså 314 enkäter ut i oktober 2016. Svarsfrekvensen var 65 procent, något högre bland folkhögskolorna (69 procent) än bland

studieförbunden (60 procent). I slutet av enkäten gavs möjlighet att ge kommentarer och ett drygt trettiotal svarspersoner har utnyttjat den möjligheten.

Det är viktigt att ha i minnet att bortfallet i enkätundersökningen medför att den inte ger en total bild av folkbildningens medverkan i ESF. Samtidigt har det största bortfallet sannolikt uppstått bland de folkhögskolor och studieförbundsavdelningar som *inte* har samarbetat med ESF. I följbrevet till enkäten poängterades att det var viktigt att svara, oavsett tidigare erfarenhet av ESF. Ändå kan man anta att många som aldrig varit i kontakt med ESF avstått från att svara, helt enkelt för att de uppfattat att ämnet inte var relevant för dem.

Svensk folkbildning – en kort introduktion

Folkbildning är ett brett begrepp som kan definieras på många olika sätt. När begreppet *folkbildningen* används i rapporten avses de 154 folkhögskolor och 10 studieförbund som får del av det statliga folkbildningsanslaget.

Folkhögskolorna

I Sverige finns 154 folkhögskolor spridda över hela landet. Av dessa drivs 107 av ideburna organisationer, föreningar och stiftelser (så kallade rörelsefolkhögskolor). Övriga drivs i offentlig regi, vanligtvis med landsting/regioner som huvudmän.

Folkhögskolan är en egen utbildningsform, främst för vuxna. Folkhögskolorna är inte bundna av centralt fastställda kurs- eller läroplaner. De är fria att själva forma sitt utbud av kurser. De har därmed avsevärt större frihet än andra aktörer inom det svenska utbildningsväsendet.

Studier på folkhögskolans allmänna kurs kan ge kompetens motsvarande grundskolenivån och gymnasienivån. Allmän kurs kan ge behörighet för studier på högskola och yrkeshögskola. Folkhögskolan ger inte betyg, på allmän kurs får man istället ett studieomdöme som är en samlad bedömning av den studerandes studieförmåga. De som studerat vid folkhögskola utgör en särskild urvalsgrupp vid ansökan till högskola, där studieomdömet avgör vilka som antas, i de fall där antalet behöriga sökande är fler än utbildningsplatserna.

Folkhögskolans särskilda kurser är helt inriktade mot olika intresseområden, en del av dessa är yrkesutbildningar.

Många folkhögskolor erbjuder internatboende för deltagarna och kurser på distans.

På nationell nivå samlas rörelsefolkhögskolorna i Rörelsefolkhögskolornas intresseorganisation, RIO. De offentligägda folkhögskolorna representeras på nationell nivå av Sveriges Kommuner och Landsting, SKL.

Långa kurser

Folkhögskolans kurser kan indelas i ett antal kurs typer.

De långa kurserna omfattar mer än två veckors studier och kan i sin tur delas in i två kategorier:

- *Allmän kurs* finns på alla folkhögskolor och har cirka 12 000 deltagare varje termin. Allmän kurs vänder sig främst till personer som saknar grundskole- och gymnasieutbildning. År 2015 var 57 procent av deltagarna 18–24 år. Allmän kurs innehåller gymnasiegemensamma ämnen, ofta kompletterade med en specialinriktning, till exempel idrott, hälsa eller livsåskådning.
- *Särskild kurs* finns inom en lång rad ämnesområden och har cirka 16 000 deltagare per termin. År 2015 var 42 procent av deltagarna 18–24 år. Ofta speglar kursutbudet folkhögskolans profil och inriktning. Här finns flera yrkesutbildningar, exempelvis till fritidsledare, kontor och behandlingsassistent.

Korta kurser

Folkhögskolans korta kurser är kortare än två veckor. De kan vara prova-på-kurser, sommarkurser et cetera. Varje år samlar de korta kurserna cirka 80 000 deltagare.

Övrig verksamhet i folkhögskolorna

Utöver de långa och korta kurserna, bedriver folkhögskolorna kulturprogram samt annan uppdrags- och kursverksamhet, ofta för särskilda målgrupper som arbetslösa och nyanlända.

Många skolor anordnar t.ex. Svenska för invandrare, SFI. Sedan 2010 erbjuder många av folkhögskolorna även Studiemotiverande folkhögskolekurs, en tre månaders kurs som riktar till arbetssökande som saknar gymnasieexamen eller grundläggande behörighet till högskola. Syftet med studiemotiverande folkhögskolekursen är att till stimulera till vidare studier och öka chanserna till jobb. År 2014 fick folkhögskolan i uppdrag från staten att erbjuda Etableringskurser på folkhögskola. De sex månader långa kurserna genomförs i samarbete med Arbetsförmedlingen och målgruppen är personer som omfattas av lagen om etableringsinsatser för vissa nyanlända invandrare.

Studieförbunden

Tio studieförbund får del av det statliga folkbildningsanslaget. Nio av de tio studieförbunden har medlemsorganisationer, ofta folkrörelser och ideella organisationer. På nationell nivå samverkar studieförbunden i intresseorganisationen Studieförbunden i samverkan.

Studieförbundens profil och verksamhetsinriktning varierar, ofta med koppling till vilka medlemsorganisationer de har. Studieförbunden finns över hela landet och verksamheten består till största delen av studiecirklar, kulturprogram och annan folkbildning. Dessa tre verksamhetsformer ligger även till grund för fördelningen av statsanslag till studieförbunden.

Studiecirklar

En studiecirkel är en grupp på minst tre deltagare, inklusive ledare, som träffas vid minst tre tillfällen för att lära tillsammans. Deltagarna ska vara över 13 år. Studiecirkelarna handlar om många skilda ämnen och har även olika karaktär. En del annonseras ut i kursprogram, andra genomförs inom föreningar och många är så kallade kamratcirklar, fria grupper där deltagarna vill lära sig något tillsammans (till exempel läsecirklar eller musikcirklar). År 2015 genomfördes drygt 270 000 studiecirklar med 1,7 miljoner deltagare. De estetiska ämnena (musik, dans, bild, teater et cetera.) svarade 2015 för nära 60 procent av studiecirkelverksamheten.

Kulturprogram

Kulturprogram kan vara offentliga föreläsningar, konserter, föreställningar och utställningar. År 2015 genomförde studieförbunden drygt 370 000 kulturprogram.

Annan folkbildningsverksamhet

Annan folkbildningsverksamhet är en friare verksamhetsform än studiecirkeln, bland annat vad gäller åldersgräns och antal deltagare i gruppen. Det kan vara aktivitetsdagar, prova-på-verksamhet et cetera. År 2015 genomfördes drygt 60 000 arrangemang med 740 000 deltagare inom annan folkbildningsverksamhet.

Övrig verksamhet i studieförbunden

Studieförbunden är mångsysslare. Utöver de tre verksamhetsformerna – som inom sig rymmer en rad ämnesområden och lärandesituationer – bedriver studieförbunden många andra verksamheter, reguljärt och i projektform. Mycket sker på uppdrag av landsting/regioner och kommuner, exempelvis drift av fritidsgårdar och musikhus, kulturskolor, kultur i vården och arbetsmarknadsprojekt. Flera studieförbund driver även gymnasieskolor och är huvudmän för folkhögskolor.

Riksdagen beslutade 2015 om ett nytt anslag, i första hand riktat till studieförbunden, för insatser för asylsökande och för personer som fått uppehållstillstånd men bor kvar i Migrationsverkets anläggningsboenden. Från och med 2016 är verksamheten uppdelad i de båda verksamhetstyperna Svenska från dag 1 och Vardagssvenska. Samtidigt har möjligheter öppnats även för folkhögskolorna att erbjuda Svenska från dag 1.

Folkbildningens finansiering och organisation

Verksamheten i folkhögskolor och studieförbund finansieras huvudsakligen med offentliga medel.

Folkbildningen har ett brett politiskt stöd. Den statliga folkbildningspolitiken har inte varit föremål för några genomgripande förändringar sedan 1991, då en ny folkbildningsförordning antogs och ett nytt målstyrt statsbidrag inrättades. Det innebär i korthet att riksdagen anger övergripande syften med folkbildningsanslaget, medan folkhögskolor och studieförbund själva anger mål för verksamheten.

De övergripande syftena med statens stöd till folkbildningen är att:

- stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin,
- bidra till att göra det möjligt för en ökad mångfald människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen,
- bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället,
- bidra till att bredda intresset och öka delaktigheten i kulturlivet.

Det statliga stödet till studieförbund och folkhögskolor, via folkbildningsanslaget, uppgick 2016 till 3,9 miljarder kronor.

I den senaste folkbildningspropositionen *Lära – växa – förändra* (Prop. 2005/06:192) som antogs av en bred riksdagsmajoritet tillfördes för första gången ett mål för folkbildningspolitiken: "Folkbildningen ska ge alla möjlighet att tillsammans med andra öka sin kunskap och bildning för personlig utveckling och delaktighet i samhället."

Folkbildningsrådet bildades 1991 och har av riksdag och regering anförtrots uppdraget att fördela statsbidrag till studieförbund och folkhögskolor samt att följa upp och utvärdera folkbildningsverksamheten. Folkbildningsrådet är ingen myndighet, utan en ideell förening med tre medlemmar: Rörelsefolkhögskolornas intresseorganisation, Studieförbunden i samverkan samt Sveriges Kommuner och Landsting.

Europeiska socialfonden

Europeiska socialfonden är en av EU:s så kallade strukturfonder. Medlemsländerna finansierar fonden, varifrån pengar skickas tillbaka till länderna som också kompletterar med egna medel innan pengarna fördelas vidare till lokala, regionala och nationella projekt. Projekten genomförs av offentliga aktörer, företag och ideella organisationer. Varje år fylls fonden på med cirka 10 miljarder euro. För Sveriges del omfattar ESF, inklusive det egna nationella tillskottet av medel, cirka 13 miljarder kronor mellan 2014 och 2020.

Den svenska inriktningen för ESF slås fast i *Nationellt socialfondsprogram för investering för tillväxt och sysselsättning 2014–2020* (Svenska ESF-rådet), beslutat i december 2014. ESF har tydligt fokus på att förstärka och utveckla den svenska arbetsmarknadspolitiken. I strävan efter en väl fungerande arbetsmarknad och en varaktigt ökad tillväxt ses ESF som ett viktigt verktyg.

ESF arbetar i så kallade programperioder, där övergripande mål anges. Nuvarande programperiod inleddes 2014 och pågår till 2020. Under dessa år omfattar ESF i Sverige tre olika programområden:

1. Kompetensförsörjning

Insatser inom kompetensutveckling och utbildning, riktade till arbetslösa eller redan sysselsatta. Livslångt lärande nämns uttryckligen, kopplat till att höja arbetskraftens kunskaper, färdigheter och kompetens.

2. Ökade övergångar till arbete

Insatserna syftar till att skapa vägar in på arbetsmarknaden, bland annat genom nya sätt att arbeta med integration och inkludering. Särskilt viktigt är att underlätta för utsatta grupper på arbetsmarknaden att få jobb – och att därmed motverka långtidsarbetslöshet.

3. Sysselsättningsinitiativet för unga

Här prioriteras ungdomar, särskilt de som saknar gymnasiekompetens. Målet är att nå ungdomar som varken arbetar eller studerar och få dem i sysselsättning.

Svenska ESF-rådet

Svenska ESF-rådet är en statlig myndighet under arbetsmarknadsdepartementet. ESF-rådet förvaltar Europeiska socialfonden samt en del andra EU-fonder. Myndigheten är indelad i åtta regionala enheter samt ett huvudkontor. I varje region finns ett kansli med anställda tjänstepersoner.

Kopplade till ESF-rådets regionala enheter finns åtta regionala strukturfondspartnerskap, som verkar för ESF och även för EU:s regionalfond. Partnerskapen styrs av *Lagen om strukturfondspartnerskap* och tanken med dem är att öka ESF:s lokala och regionala förankring. I varje region antas, för varje programperiod, en regional handlingsplan för Europiska socialfonden.

Hälften av ledamöterna i de regionala strukturfondspartnerskapen ska vara politiker från landstings- och kommunfullmäktige. Övriga kommer från arbetsmarknadens parter, myndigheter, ideella organisationer et cetera. Vilka organisationer som ska ingå beslutas av regeringen.

En del av ESF:s medel fördelas centralt av ESF-rådet, men merparten fördelas regionalt. ESF beskriver schematiskt hur processen går till:

1. ESF-rådet gör en utlysning (en inbjudan att söka bidrag inom ett avgränsat område), oftast i någon av de åtta regionerna.
2. Intresserade organisationer ansöker.
3. ESF-rådet bereder ansökan och bedömer om projektet lever upp till grundkraven, så kallad laglighetsprövning.
4. Strukturfondspartnerskapen prioriterar bland godkända ansökningar.
5. ESF-rådet fattar beslut om vilka projekt som ska få stöd.

Nya utlysningar sker regelbundet under programperioden och styrs i hög grad av behov i regionerna. Inriktning och förutsättningar för varje utlysning redovisas på ESF-rådets webbplats.

Projektagare – projektpartner

Inom ESF skiljer man mellan att vara projektagare och projektpartner. Projektagare är den organisation som ansöker om att genomföra ett ESF-projekt. Nästan alla projekt bygger på samverkan mellan olika aktörer, men programpartnernas roll kan skifta. De kan ha en aktiv roll i projektets planering och utförande eller göra punktinsatser inom avgränsade områden.

Regelsystem – medfinansiering

De som ska genomföra projekt måste leva upp till de krav och de regelsystem som gäller för ESF. Reglerna gäller bland annat ekonomi, tidsredovisning, deltagare och utvärdering. Här redovisas inte alla dessa regler, förutom några ord om medfinansiering, som är ett viktigt begrepp i ESF.

Medfinansiering innebär att de projekt som får stöd via ESF-programmet själva måste stå för en del av kostnaderna. Medfinansieringen kan variera mellan olika utlysningar och kan bland annat bestå av:

- *icke-kontanta medel*, till exempel att en anställd får lön av en folkhögskola, men använder en del av sin arbetstid inom projektet eller att skolan upplåter lokaler till projektet
- *kontanta medel*, som kan bestå av ekonomiska bidrag till projektet från annat håll än via ESF
- *projektdeltagares tid*, till exempel att medfinansieringen kopplas till arbetslösa deltagares ersättning från offentliga ersättningssystem

Rapportens disposition

Efter denna introduktion ges i del 2 en bild av omfattningen på folkhögskolors och studieförbunds medverkan i ESF. Resultaten presenteras från enkätundersökningen om folkbildningens deltagande i och erfarenheter av ESF. Därefter diskuteras folkbildningens förutsättningar för deltagande i ESF. Här är både intervjuerna med folkbildningsföreträdare och enkätundersökningen viktiga underlag.

Del 3 fokuserar på de regionala partnerskapens arbete och hur man där ser på olika aktörers – särskilt folkbildningens – möjligheter att delta i ESF:s projekt.

I del 4 – Analys och reflektioner – skisseras först några frågor om relationen mellan folkbildningen och ESF, i relation till den större diskursen om civila sektorns roll i samhället. Slutligen återkopplas till huvudsyftet – förutsättningarna för folkbildningens medverkan i ESF. Här ges några spår för fortsatt tanke och handling.

Del 2: Folkbildningens medverkan i ESF – förutsättningar, motiv och utmaningar

Folkbildningens medverkan i och erfarenheter av ESF

Folkhögskolor och studieförbund har sedan 1990-talet, i samband med Sveriges inträde i EU, medverkat i olika ESF-projekt, antingen som projektägare eller projektpartner.

I den här delen av rapporten ges en bild av folkbildningens medverkan – utifrån data från EFS och från den enkätundersökning bland folkhögskolor och studieförbundsavdelningar som genomförts. Vidare diskuteras folkbildningens förutsättningar för medverkan utifrån intervjuer med folkbildningsföreträdare. Här ligger fokus på de motiv, erfarenheter och utmaningar som är kopplade till folkbildningens deltagande. Citat i denna del kommer i första hand från intervjuerna med folkbildningsföreträdare. När citaten avser öppna svar i enkäten anges detta.

Folkbildningens medverkan 2007–2013

Utifrån Folkbildningsrådets tidigare kartläggning från 2014 sammanfattas här folkbildningsorganisationernas medverkan i ESF under programperioden 2007–2013.

Ansökningar från folkhögskolor och studieförbund

Totalt lämnades 512 ansökningar in till ESF från folkhögskolor och studieförbund, vilket motsvarar 7,5 procent av samtliga ansökningar.

Av landets dåvarande 150 folkhögskolor ansökte 62 skolor (42 procent) om medel från ESF. Totalt inlämnades 226 ansökningar. Åtta folkhögskolor svarade tillsammans för 44 procent av samtliga ansökningar. Tre folkhögskolor (Ädelfors, Sunderby och Göteborg) lämnade in 15 eller fler

ansökningar. Folkhögskolornas totala ansökningsbelopp uppgick till 713 miljoner kronor.

Åtta av de tio studieförbunden ansökte om medel från ESF. Antalet ansökningar uppgick till 286. Två studieförbund (ABF och Folkuniversitetet) lämnade in 144 ansökningar, vilket motsvarar 57 procent av studieförbundens samtliga ansökningar. Studieförbundens totala sökbelopp uppgick till 1 100 miljoner kronor.

Beviljade projekt

Folkhögskolor och studieförbund fick 2007–2013 stöd för 172 projekt, vilket motsvarar 7,4 procent av samtliga beviljade projekt under programperioden. För dessa projekt erhöles 505 miljoner kronor, 6,2 procent av ESF:s totala stöd.

Av folkhögskolornas 226 ansökningar tillstyrktes 89, alltså 39 procent av ansökningarna. Fyra folkhögskolor (Alma, Medlefors, Ljungskile och Sunderby) erhöles 46 procent av ESF:s stöd till folkhögskolorna.

Av studieförbundens 286 ansökningar tillstyrktes 91, vilket motsvarar 32 procent av ansökningarna. Fyra studieförbund (Folkuniversitetet, ABF, Medborgarskolan och Sensus) erhöles 95 procent av ESF:s totala stöd till studieförbunden under programperioden.

Projektens inriktning

Merparten av folkbildningens ESF-projekt 2007–2013 gällde dåvarande programområde 2 – ökat arbetskraftsutbud. Folkbildningsorganisationernas insatser varierade, men många projekt handlade om att möta personer som står långt ifrån arbetsmarknaden med en kombination av olika insatser – utbildning, arbetsträning och motivationsstärkande åtgärder. Ungdomar och personer med funktionsnedsättning var vanliga målgrupper.

Inom dåvarande programområde 1 – kompetensutveckling – handlade många av projekten om insatser riktade till medarbetarna, exempelvis om ny teknik och metodutveckling.

Skäl för avslag

För två tredjedelar av de projekt som fick avslag var skälet formella brister i ansökan, man klarade inte den så kallade laglighetsprövningen. I dessa ansökningar värderade ESF inte innehållet i projekten, utan de föll bort på grund av att ansökan inte uppfyllde grundkraven. För övriga icke beviljade projekt angavs prioritering i det regionala strukturfondspartnerskapet som skäl för avslag.

Folkbildningens medverkan i ESF, programperioden 2014–2020, i siffror

Beslutet om inriktningen för det nationella programmet för Europeiska socialfonden perioden 2014–2020 fattades i december 2014. Det innebär att utlysningar i partnerskapen inom den nya programperioden inleddes 2015. De kvantitativa uppgifter som här redovisas avser alltså en begränsad tidsperiod, i inledningsskedet av programperioden. Uppgifterna i rapporten sträcker sig fram till och med augusti 2016 och gäller enbart projektägarskap.

Ansökningar och beviljade projekt

Folkhögskolorna och studieförbunden har hittills under programperioden lämnat in 63 ansökningar, vilket motsvarar 11 procent av samtliga inkomna ansökningar. 23 av ansökningarna har tillstyrkts.

Av de 154 folkhögskolorna har 40, motsvarande 26 procent, ansökt om att få genomföra ESF-projekt. Av totalt 40 ansökningar har 18 beviljats medel.

Sex av de tio studieförbunden har ansökt om ESF-projekt. Av totalt 23 ansökningar har 5 tillstyrkts.

Ett tiotal ansökningar var vid tiden för denna sammanställning fortfarande under beredning.

Projektansökningarnas inriktning

I den nya programperioden finns som tidigare nämnts tre programområden.

Folkhögskolornas ansökningar fördelar sig jämt mellan programområde 1. *Kompetensförsörjning* (17 ansökningar) och 2. *Ökade övergångar till arbete* (18 ansökningar). Fem ansökningar från folkhögskolorna gäller Programområde 3. *Sysselsättningsinitiativet för unga*.

För studieförbundens del gäller samtliga 23 ansökningar utom två programområde 2. *Ökade övergångar till arbete*.

Skäl för avslag

För drygt hälften av de ansökningar som fått avslag är skälet att projekten bortprioriterats när de jämförts med ansökningar från andra sökande. Andelen avslag efter laglighetsprövning har sjunkit sedan förra programperioden, men här är antalet projekt begränsat så detta är resultat som ska tolkas med försiktighet.

Fortsatt aktivitet även denna programperiod

Trots osäkerheten i det statistiska underlaget, utifrån det faktum att programperioden nyligen inletts, framgår att studieförbund och folkhögskolor fortfarande är aktiva inom ESF. Nya utlysningar från ESF-regionerna görs successivt under programperioden, vilket framöver möjliggör mer omfattande kvantitativa jämförelser mellan tidigare programperiod och innevarande.

Trots det begränsade underlaget finns det i dagsläget tydliga indikationer på att det i hög utsträckning är samma folkbildningsaktörer som under tidigare programperiod genomfört ESF-projekt, som nu återkommer med nya ansökningar.

Folkbildningens medverkan 2014–2020 – enkätsvar från studieförbundsavdelningar och folkhögskolor

Medverkan i ESF

Totalt uppger 45 procent av folkhögskolorna och studieförbundsavdelningarna att de under de senaste tio åren varit involverade i något projekt inom ESF. Samverkan med ESF är vanligare bland folkhögskolor än bland studieförbund. Hälften av folkhögskolorna, och 38 procent av studieförbundsavdelningarna, har samverkat med ESF.

Av samtliga som svarat att de samverkat med ESF har drygt hälften, 53 procent, varit projektägare och 60 procent projektpartner. Det innebär att vissa av dem har erfarenhet av att både vara projektägare och projektpartner.

Frekvent medverkan

De som svarat på enkäten har under den senaste tioårsperioden genomfört sammanlagt 300 ESF-projekt i rollen som projektägare.

Det visar sig att många har genomfört flera projekt. Av de 48 folkhögskolor och studieförbund som varit projektägare, har knappt hälften varit projektägare för ett projekt under de senaste tio åren. Ungefär en fjärdedel har varit projektägare för två projekt och resterande fjärdedel för tre projekt eller fler.

Sammanlagt sju folkhögskolor och studieförbundsavdelningar uppger att de under det senaste decenniet varit projektägare för fem eller fler ESF-projekt.

ESF-projektens inriktning

I enkäten ställdes frågor till projektägarna om inriktning på de drygt 300 projekt som genomförts. Frågan utgick från ESF två huvudinriktningar. Av svaren framgår att 44 procent av projekten har handlat om att ”underlätta övergång till arbete för personer som står långt från arbetsmarknaden” och att 32 procent gällt ”kompetensförsörjning – ökade möjligheter att möta framtidens arbetsliv”. Resterande projekt rör kategorin ”övrigt”.

Folkbildningens erfarenheter av ESF

Folkhögskolor och studieförbundsavdelningar med erfarenhet av att vara projektägare fick i enkäten frågan hur de ser på ESF-projekt. Svaren framgår av tabellen nedan.

Tabell 1. Hur ser ni på ESF-projektet? (Procent)

Hur ser ni på ESF-projekten?	Instämmer helt och hållet	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls	Ingen uppfattning	Totalt
EFS-projekt är ett sätt för oss att uppfylla våra mål.	32	54	8	4	2	100
Våra kontakter med ESF under ansökningsprocessen fungerade inte så bra	2	25	25	44	4	100
ESF-projekt gav oss viktiga erfarenheter	56	33	8	0	2	99
ESF-projekt gav oss nya samarbetspartners	31	48	10	8	2	99
Det är för byråkratiskt att genomföra ESF-projekt	40	50	8	2	0	100
Genom ESF-projekt kunde vi bidra till en viktig insats i samhället	58	31	8	2	0	99
ESF-projekt gav oss möjlighet att testa nya idéer	58	35	2	4	0	99
ESF-projekt ger oss ekonomiska möjligheter att genomföra bra verksamhet	44	19	29	6	2	100

Rent allmänt kan man konstatera att de som svarat ser positivt på valet att genomföra ESF-projekt.

Högst instämmandegrad av alla har påståendet att ”ESF-projekten ger möjlighet att testa nya idéer”, där hela 93 procent instämmer helt eller delvis. Något färre, 89 procent, instämmer helt eller delvis i de två påståendena att man ”genom ESF-projektet kunde bidra till en viktig insats i samhället” samt att ”ESF-projektet gav oss viktiga erfarenheter”.

Man kan också notera att hela 86 procent instämmer helt eller delvis i att ”ESF-projektet är ett sätt för oss att uppfylla våra mål”, alltså ett tydligt tecken på att det inte tycks finnas någon uppenbar målkonflikt mellan ESF mål och folkbildningsorganisationernas.

När det gäller ekonomin och byråkratin kring ESF är bilden inte lika positiv. En tredjedel, 35 procent, av dem som svarat instämmer knappast eller inte alls i påståendet att ”ESF-projektet gav oss ekonomiska möjligheter att genomföra bra verksamhet”.

Den bild som ges av regelverket kring ESF är tydlig, hela 90 procent av dem som varit projektägare instämmer helt eller delvis i påståendet ”det är för byråkratiskt att genomföra ESF-projekt”.

På några av påståendena om erfarenheter av ESF-projekt finns väsentliga skillnader mellan folkhögskolor och studieförbund. Studieförbunden är överlag mer positiva. De anser, i högre grad än folkhögskolorna, att ESF-projektet gett dem *viktiga erfarenheter*. Av studieförbunden instämmer 70 procent helt och hållet i detta påstående, jämfört med 46 procent bland folkhögskolorna. Likande mönster finns i påståendena om:

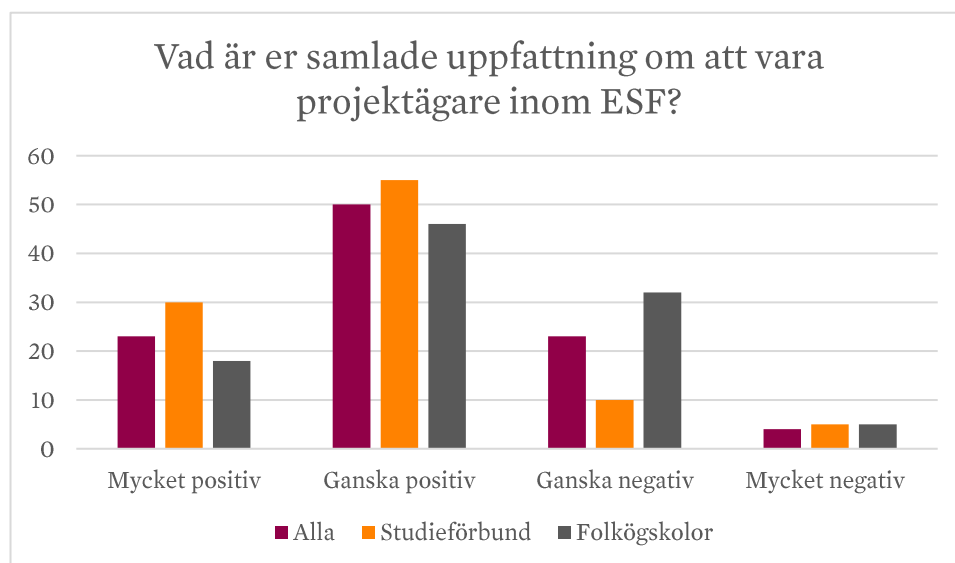
- *Nya samarbetspartners* – där 45 procent av studieförbunden och 21 procent av folkhögskolorna instämmer helt och hållet.
- Att ESF gett möjlighet att göra *en viktig samhällsinsats* – där 70 procent av studieförbunden och 50 procent av folkhögskolorna instämmer helt och hållet.
- Möjlighet att *testa nya idéer* – där 65 procent av studieförbunden och 54 procent av folkhögskolorna instämmer helt och hållet.

Folkhögskolorna har, jämfört med studieförbunden, sämre erfarenheter när det gäller kontakterna med ESF under ansökningsprocessen. 33 procent av folkhögskolorna och 20 procent av studieförbunden instämmer helt och hållet eller delvis i påståendet att kontakterna inte fungerade så bra. 93 procent av folkhögskolorna och 85 procent av studieförbunden instämmer helt och hållet eller delvis i att det är för byråkratiskt att genomföra ESF-projekt.

Projektägarnas samlade uppfattning om ESF

De studieförbundsavdelningar och folkhögskolor som varit projektägare fick göra en samlad värdering av deras medverkan i ESF.

Diagram 1. Samlad uppfattning – projektägare. (Procent)

Svaren på denna fråga bekräftar vad som tidigare framkommit – att de positiva erfarenheterna tydligt överväger, och att projektägare inom studieförbunden har en mer positiv samlad uppfattning när de värderar sitt deltagande i ESF, jämfört med folkhögskolorna.

Att vara projektpartner

Av de studieförbundsavdelningar och folkhögskolor som besvarat enkäten uppger drygt en fjärdedel, 27 procent, att de någon gång varit projektpartner i ESF den senaste tioårsperioden. Nära 90 procent av dessa har varit partner i 1–2 projekt.

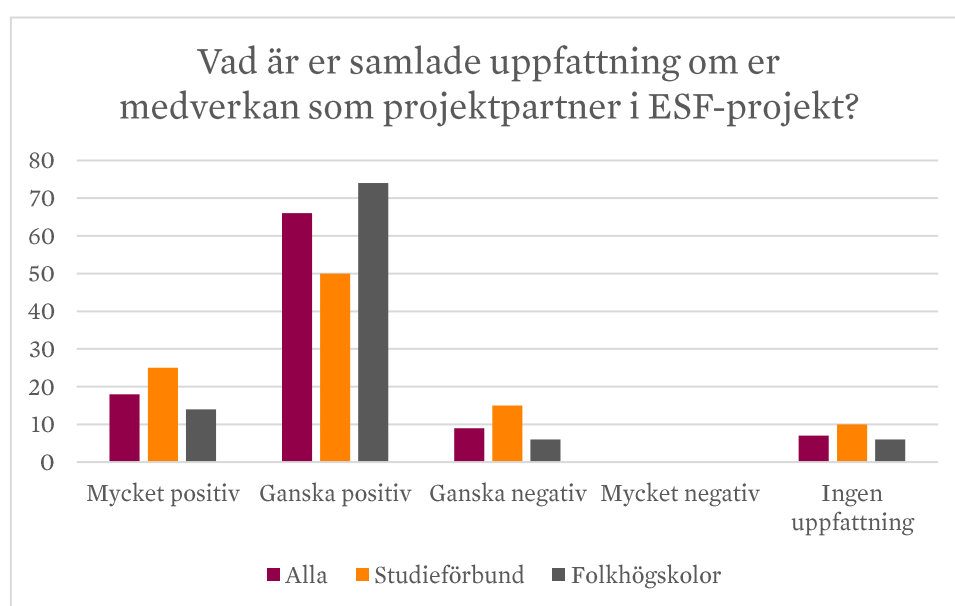
I drygt hälften av fallen är projektägaren någon annan organisation inom civilsamhället. Här dominerar folkhögskolor och studieförbund, vilket visar att folkbildningsorganisationerna gärna samverkar med ”sina egna” i genomförandet av ESF-projekt. I övrigt är det mestadels offentliga myndigheter – kommun, region, arbetsförmedling et cetera. – som står för projektägarskapet.

På en öppen fråga om vad partnerskapet gällt för insatser är svaren knapphändiga, men det är tydligt att det handlar om många varierande prestationer. Det kan gälla rent operativa insatser som riktas till deltagarna i form av utbildning, praktik och att ”genomföra evenemang inom projektet”. Partnerskap kan även innefatta olika former av

kompetensutveckling, exempelvis i form av validering, metodutveckling och pedagogiskt stöd.

Som framgår av diagrammet nedan överväger de positiva omdömena när folkbildningsorganisationerna värderar sina erfarenheter som projektpartner i ESF-projekt. Bilden bland studieförbunden är något mer splittrad än bland folkhögskolorna, med en högre andel mycket positiva, men också en högre andel ganska negativa.

Diagram 2. Samlad uppfattning – projektpartner. (Procent)

De som inte deltagit i ESF

Till de 112 folkhögskolor och studieförbund som uppgav att de *inte* deltagit i ESF ställdes en fråga om orsaken till detta. Var och en ombads markera de tre viktigaste skälen till att de inte genomfört projekt.

Tabell 2. Skäl att inte medverka i ESF. (Antal svar)

	Alla	Studieförbund	Folkhögskolor
Stämmer inte med inriktningen på vår verksamhet	6	5	1
Vi saknar ekonomiska förutsättningar	24	15	9
Tar för mycket tid från den ordinarie verksamheten	56	31	25

Tar för lång tid att sätta sig in i alla regler och villkor	63	34	29
Det är för riskabelt	9	5	4
ESF överensstämmer inte med folkbildningens idémässiga grund	1	1	0
Inget medvetet beslut vi har bara inte gjort det	54	24	30
Annat skäl	5	3	4
Totalt antal svar	112	59	53

Huvudskälen till att avstå från deltagande är, som framgår av tabellen, att det tar för lång tid från den ordinarie verksamheten – och är för tidskrävande att sätta sig in i alla regler och villkor. Detta gäller för både folkhögskolor och studieförbund.

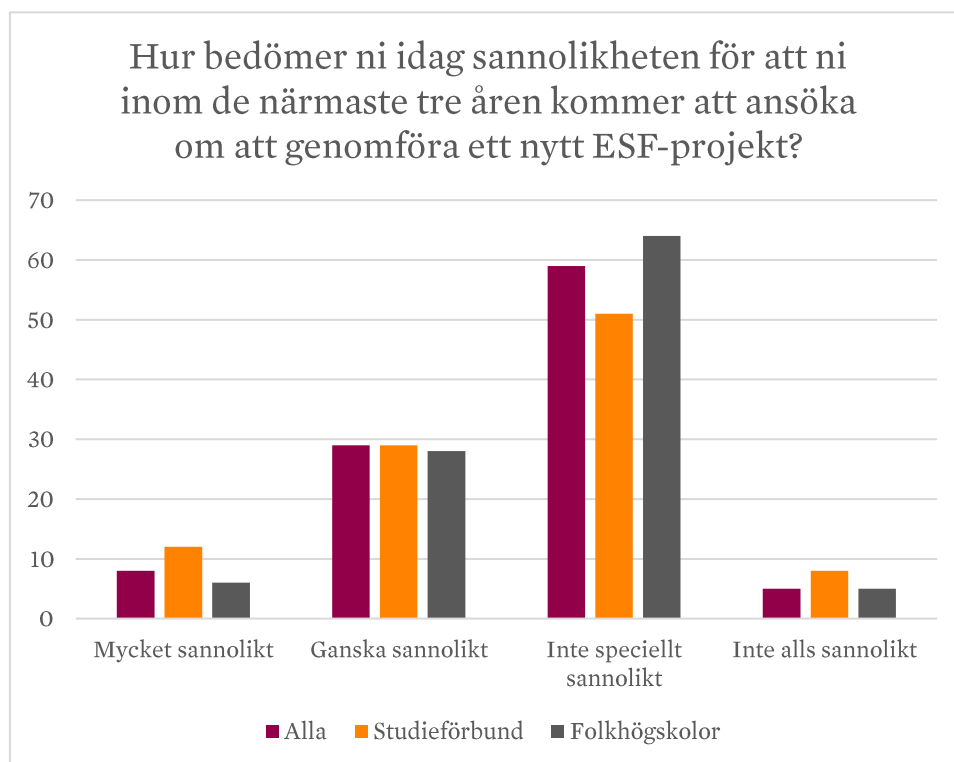
Värt att notera är att nästan hälften av dem som svarat har angett ”inget medvetet beslut, vi har bara inte gjort det” som orsak. I denna kategori är folkhögskolorna överrepresenterade.

En annan intressant iakttagelse är att det inte finns något stöd för uppfattningen att ESF skulle rimma illa med folkbildningens idémässiga grund, och inte heller med inriktningen på verksamheten i studieförbund och folkhögskolor.

ESF-projekt i framtiden?

Den sista frågan i enkäten, som ställdes till samtliga, handlade om framtiden, hur studieförbundsavdelningar och folkhögskolor bedömer sitt eget engagemang i ESF de närmaste tre åren.

Diagram 3. Sannolikheten att ansöka om ESF-medel inom tre år. (Procent)

Som framgår av diagrammet är ESF en tänkbar möjlighet för drygt en tredjedel av alla som svarat.

Det är en högre andel studieförbund än folkhögskolor som bedömer det som mycket eller ganska sannolikt att de kommer att ansöka om att genomföra ESF-projekt de närmaste tre åren.

Notera även att det är en större andel studieförbundsavdelningar än folkhögskolor som inte alls finner det sannolikt att de kommer att ansöka om ESF-projekt.

Folkbildningens förutsättningar för deltagande – motiv och utmaningar

I Folkbildningsrådet tidigare kartläggning *Folkbildningen och Europeiska socialfonden* diskuterades *yttre* och *inre* motiv för att genomföra ESF-projekt. Yttre motiv handlar om att man genom ESF ser en möjlighet att genomföra viktiga insatser i samhället – som ligger i linje med det uppdrag man som folkbildningsorganisation ålagt sig själv eller fått av andra. Det kan exempelvis gälla förmågan att möta och motivera personer som saknar

arbete, har bristfällig formell utbildning eller av olika skäl har hamnat vid sidan av.

De inre motiven gäller den egna organisationens kapacitet och kompetens. Här kan motiv för medverkan vara att öka inflödet av ny kunskap i organisationen, att bygga nya samarbeten och att få möjlighet att testa nya idéer.

De här två motivbilderna kan givetvis sammanfalla, vilket de också ofta gör.

I hög utsträckning kan man slå fast att de motiv som anges för deltagande i ESF också bekräftas av de erfarenheter som projektägande studieförbund och folkhögskolor har gjort. Enkätundersökningen ger ett tydligt besked om detta, både vad gäller yttre och inre drivkrafter. Av de som varit projektägare instämmer 86 procent helt eller delvis i påståendet att ”ESF-projektet är ett sätt för oss att uppfylla våra mål”. Hela 92 procent instämmer helt eller delvis i att man ”genom ESF-projektet kunde vi bidra till en viktig insats i samhället”.

När folkbildningens styrkor diskuteras under intervjuerna med de egna företrädarna är det i första hand bemötandet och den tillåtande miljön som lyfts fram.

”Folkhögskolan är som en fristad, du får vara den du är.”

”Vi pratar ofta om att vår pedagogik är unik. Jag vill påstå att det inte är pedagogiken som är unik utan bemötandet. Ett generöst förhållningssätt. Att bjuda in och se deltagarna.”

Även de inre motiven är betydelsefulla. I enkäten instämmer 89 procent helt eller delvis i påståendet att ”ESF-projekt gav oss viktiga erfarenheter”. I påståendet att ”ESF-projekt gav oss nya samarbetspartners” instämmer 79 procent helt eller delvis. Intervjuerna bekräftar bilden.

”Vi har sett ESF som en möjlighet till metodutveckling, att testa folkbildningspedagogiken i nya sammanhang.”

”För oss har projektet gett ett lärande och ett utökat kontaktnät. Vi har också för oss själva kunnat beskriva vår modell för hur vi jobbar med etablering av nyanlända. Det har varit bra.”

Det finns mycket få tecken på att idémässiga faktorer talar *emot* deltagande i ESF. I enkäten är det enbart en procent som uppger att idémässiga skäl fått dem att avstå från att delta i ESF. Intervjuerna pekar i samma riktning. Snarare är det tvärtom så att många ser möjligheterna att genomföra projekt som en viktig *förutsättning* att kunna nå målen med folkbildningen – både organisationernas egna och statens.

"Vi menar att folkbildning är mycket större och mycket mer än statens syn på vad som ska ge statsbidrag. Man är ju nästan kriminellt naiv om man tror att regelverket för statens stöd utgör normen för vad som är pedagogiskt förträffligt."

Motiv för att *inte* delta

I enkäten ställdes frågor även till dem som inte har någon erfarenhet av ESF. De som svarade fick ange flera motiv och de vanligaste var:

1. tar för lång tid att sätta sig in i alla regler och villkor
(angett som skäl av 56 procent)
2. tar för mycket tid från den ordinarie verksamheten
(angett som skäl av 50 procent)
3. inget medvetet beslut, vi har bara inte gjort det
(angett som skäl av 48 procent)

I flera av de fria kommentarerna i enkäten utvecklas skälen att inte delta ytterligare:

"Vi skulle nog söka om det var enklare med ansökan och redovisning."
(enkätsvar)

"Ansökningsförfarandet är väldigt omfattande och kräver väldigt mycket resurser." (enkätsvar)

"Sker en förenkling skulle vi vara intresserade." (enkätsvar)

"Vi känner helt enkelt inte till detta, så därför har det inte blivit av."
(enkätsvar)

Någon röst i intervjuerna motiverar sitt val att inte delta med risker för styrning.

"Utllysningarna är väldigt styrda. Vi har valt bort ESF. Det här blir en styrning av folkbildningen. Vi hamnar i ett läge där vi springer efter pengar. Jag vill att vi ska göra det vi är och inte på sikt bli det vi gör."

Många folkbildningsföreträdare ser, som framgång, projektverksamhet som en möjlighet att testa nya idéer och metoder vid sidan av den reguljära verksamheten. Men en del är av en annan uppfattning:

"Det finns smärtgränser för detta med projekteri. Det är ineffektivt som system ... Öppna kranen och dela ut fler deltagarveckor, så skulle vi nå ESF-målen."

Utmaningar med deltagande i ESF

Vad är det då som hindrar och försvårar ett mer aktivt deltagande? Hur ser förutsättningarna ut i dag – och vad behöver förändras?

En lång resa – som kräver kapacitet och kompetens

De flesta folkhögskolor och studieförbund har erfarenhet av att driva projektverksamhet i någon form. Det kan vara projekt med stöd av Arvsfonden, myndigheter, kommuner, et cetera. Att vara projektägare i ESF-projekt beskrivs av många som en helt annan sak.

”Det är ett mycket stort arbete och ansvar att driva ett ESF-projekt, med många utmaningar, från kompetens till likviditet.”

Som framgått tidigare står ett fåtal studieförbund och folkhögskolor för merparten av de ESF-projekt som genomförs inom folkbildningen. Kanske kan man beskriva det som att resa ut på okänt vatten, där den första turen kräver stora resurser i form av lärande och förberedelser, men att de följande resorna blir enklare. Med erfarenhet växer kunskapen, och många som börjat genomföra ESF-projekt fortsätter. Det finns exempel, både i denna kartläggning och i den förra, på folkhögskolor och studieförbundsavdelningar som under lång tid successivt stärkt sina organisationers förutsättningar att kunna medverka i ESF. Inte sällan kombineras denna mer operativt inriktade kompetensutveckling med ett allmänt positivt förhållningssätt till att bedriva folkbildande verksamhet med annan finansiering än via generella offentliga anslag.

”Vi har arbetat med ESF i tjugo år och har byggt upp en organisation för det här.”

”I vår avdelning kommer 37 procent av intäkterna från statsbidrag, resten kommer från annat. Vi är vana att jobba i projekt.”

Citaten ovan talar sitt tydliga språk. De speglar en insikt om vikten av kompetens och organisatorisk förmåga för att delta i ESF. För att uppnå detta söks ibland vägar för ökad samordning mellan olika folkbildningsaktörer. I en del studieförbund finns centrala resurser för projektstöd, och tankar på liknande samordning finns även inom folkhögskolorna.

”Det har funnits planer på att vi folkhögskolor skulle bilda en gemensam ’projektbyrå’, men av olika skäl så blev det inte så.”

Men det finns även många exempel på organisationer som på egen hand utvecklat kompetens och kapacitet för att kunna axla rollen som projektägare i ESF. En del röster ger uttryck för att detta handlar om medvetna strategiska vägval, formad av synen som man som studieförbunds-avdelning eller folkhögskola har på sin roll i samhället. Inte

sällan kopplas dessa ställningstaganden samman med att man upplever att det generella statsbidraget är otillräckligt.

"För folkhögskolans del täcker inte folkbildningsanslaget basverksamheten."

"Vi tycker det är tjänstefel att inte arbeta med projekt som riktar sig till dem som fått minst och står längst ifrån arbetsmarknaden."

Andra påtalar vikten av att folkhögskolor och studieförbund i högre utsträckning än i dag öppnar sig gentemot det omgivande samhället.

"När jag började för sex, sju år sedan tyckte jag att folkhögskolorna var i sina egna bubblor. Det var jättekostigt. Den bild vi hade av oss själva stämde inte med omgivningens bild. Så jag började nätverka och samverka. Vi kan inte vara världsmästare i vår egen bubbla, utan vi måste montera ner murarna och påvisa vilken nytta vi gör."

"När jag kom in i folkbildningsvärlden tyckte jag att den var väldigt stängd."

Små folkbildningsaktörer – stora ESF-projekt

Jämfört med tidigare, eftersträvas i innevarande programperiod större projekt från ESF:s sida. Många ser detta som en försvårande omständighet när det gäller folkbildningens möjligheter att delta som projektägare. Särskilt gäller detta mindre folkhögskolor och studieförbundsavdelningar utan tidigare erfarenhet av att genomföra ESF-projekt. Både i intervjuer och i enkätsvar kommenteras detta.

"Det är osannolikt att en liten aktör får igenom en projektansökan, eftersom stora projekt som sker i samverkan med exempelvis kommuner, et cetera. verkar prioriteras. Att initiera sådana projekt är alltför resurskrävande."(enkätsvar)

Ekonomi och samarbetet med arbetsförmedlingen

När det gäller de ekonomiska förutsättningarna för att driva ESF-projekt är det främst två frågor som lyfts fram, både i de öppna enkätsvaren och i intervjuerna med folkbildningsföreträdare. Den ena gäller *medfinansieringen* och den andra *likviditeten*.

Om det är på något område där bilden är i det närmaste entydigt kritisk gentemot ESF så är det frågan om medfinansieringen – och då främst kopplat till samarbetet med arbetsförmedlingen och andra aktörer inom projekt som avser programområde 2 – att underlätta övergång till arbete.

I ansökan till ESF ska medfinansieringen redovisas och i många av folkbildningens ESF-projekt bygger medfinansieringen på att arbets-

förmedlingen (i en del fall även försäkringskassa, socialtjänst eller kommunala instanser) anvisar deltagare till projekten – där den enskilde deltagarens ersättning från olika offentliga ersättningssystem utgör grund för medfinansieringen. Denna komplicerade ekvation går inte alltid ihop.

Det är av förklarliga skäl svårt för offentliga myndigheter att på förhand garantera "leverans av deltagare" till projekten. Bilden kompliceras ytterligare av att Arbetsförmedlingen och andra myndigheter själva är involverade i ESF-projekt. Uttryck som "krig om deltagarna" och "tuff konkurrens om de arbetslösa" förekommer under intervjuerna.

"Medfinansiering, kommuner, Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan... grymt svårt!"

"Vår ekonom höll på att kräkas när hen fick höra att vi skulle gå in i ett PO2-projekt med alla krav på medfinansiering."

"... om man medfinansierar från till exempel arbetsförmedlingen är det ett stort berg att ta sig över... arbetsförmedlingen kan stoppa, ta sig tolkningsföreträde i projektet ... Inte bra!!" (enkätsvar)

Det kan också handla om att den för medfinansieringen så avgörande samverkan är svår att få till och att det i många fall tycks osäkert vad de överenskommelser som ingåtts egentligen innebär, den dag som det blir skarpt läge i projekten och deltagarna ska rekryteras:

"Vi kunde inte få till ett avtal med arbetsförmedlingen, de kunde inte placera deltagare hos oss. I deras fyrkantiga huvuden fanns det ingen som vågade eller orkade fundera ut en lösning."

"Arbetsförmedlingen måste vara en part när civila sektorn bedriver verksamhet men är samtidigt också en konkurrerande part i den meningen att man som myndighet själv ser till 'att fylla sina egna projekt med deltagare' innan man fyller andras projekt. ... Vår absoluta ståndpunkt är att civila sektorn måste kunna söka på en annan kvot av dessa medel." (enkätsvar)

Som framgår av citaten ovan är omdömena om arbetsförmedlingen inte särskilt positiva. Det är viktigt att påpeka att arbetsförmedlingens eget perspektiv saknas i denna kartläggning. Inte desto mindre speglas här en uppfattning som många folkbildningsföreträdare ger uttryck för, nämligen att det finns åtskillig förbättringspotential när det gäller samverkan mellan folkbildningsorganisationerna och arbetsförmedlingen, vad gäller insatser inom ESF.

Vad är då lösningen på detta dilemma för folkbildningsorganisationernas del? Ett sätt är att i den samverkansprocess som ska föregå varje ansökan involvera arbetsförmedlingen i själva projekteringen – göra dem mer

delaktiga från start – med en förhoppning om att det kommer att påverka inflödet av deltagare.

”Arbetsförmedlingen är så viktig för att få projekten i land. Man borde kunna synka det bättre på nåt sätt. Det kan inte vara upp till enskilda projektledare och handläggare på arbetsförmedlingen, det måste lösas på en annan nivå.”

En annan väg som flera folkbildningsföreträdare, främst de med erfarenhet av ESF, förordar är att sprida medfinansieringen till flera olika intäktskällor så att inte projektet står och faller med deltagarnas ersättningar. Som framgår senare i kartläggningen är detta också en väg som förespråkas av ESF.

”Det blir väldigt sårbart om man bara har deltagarersättningar som medfinansiering. Vi har aldrig haft några problem med att söka medfinansiering från kommunen eller landstinget. Vi har även räknat på eget arbete och lagt in egna medel. Vi har använt Arvsfonden som en del av medfinansieringen, även Socialstyrelsen. Vi har lagt ner mycket jobb på det här, men det är inte så svårt som man kan tro.”

En annan försvårande omständighet, som också har med ekonomin att göra, gäller bristen på likviditet, utifrån det faktum att projektmedel från ESF betalas ut i efterskott.

”Små skolor med begränsad ekonomi har svårt att gå in i ESF-projekt. Man måste ligga ute med pengar och det kan ju inte vem som helst.”

Hela processen med att utveckla en projektidé, etablera samarbete med olika aktörer, lära sig ESF:s regelsystem, skriva en ansökan och inleda det operativa projektarbetet förväntas ske med den sökande organisationens egna resurser. Det innebär en stor investering som uppenbarligen avskräcker många från att ens närma sig ESF. Enkätundersökningen visar att brist på tid och ekonomiska resurser får många att avstå från att ansöka om medel. Även bland dem som genomfört ESF-projekt är det tydligt att frågan om likviditet är ett problem, liksom det faktum att det innebär en ekonomisk risk att investera tid och pengar i en projektansökan som kan få avslag.

”Man borde kunna mötas av ett större förtroende från ESF. Likviditeten är ett jättestort hinder.”

”Vi får vänta fem månader innan vi får några pengar.”

”EU-projekt kräver ganska stor kassa eftersom pengarna kommer i 'efterskott'. Det kräver att man har resurser för att planera projekt som inte går att finansiera. De flesta utlysningarna kan bara genomföras av de stora aktörerna.” (enkätsvar)

Flera lyfter fram konsekvenserna av ESF:s ekonomiska regler och rutiner – att många mindre folkbildningsaktörer i praktiken utestängs från möjligheterna att kunna göra insatser inom ESF.

Byråkrati och krångliga regelsystem

I enkätundersökningen instämmer 40 procent av projektägarna helt och hållet i påståendet att ”det är för byråkratiskt att genomföra ESF-projekt”, medan 50 procent instämmer delvis.

Även i intervjuerna med folkbildningsföreträdarna är det något diffusa begreppet ”byråkrati” flitigt återkommande. Det är ibland svårt att helt få grepp om vad uttalandena om byråkrati specifikt handlar om, men det speglar i allmänhet en svårighet att navigera i det regelsystem som ESF omfattar. Ofta ges konkreta exempel som handlar om allt från långa handläggningstider och motstridiga besked till nitisk detaljkontroll.

”Det är väldigt mycket byråkrati i ansökningsförfarandet.”

”Den administrativa kompetensen som krävs för att vara projektägare är mycket hög vilket minskar möjligheterna för civilsamhällets aktörer.” (enkätsvar)

”Jag vet att det pågår en diskussion inom ESF om att göra det hela enklare, men det sa man under förra projektperioden också.”

Om frustration över ESF:s byråkrati är ett uttryck för att regelsystemet är alltför komplext och detaljerat, bristfälligt förklarat och kommunicerat – eller om den är en följd av att man själv inte ägnat tillräckligt mycket kraft åt att sätta sig in i systemet, det får här förbli osagt.

När man talar om folkbildningens förutsättningar inom ESF är det ändå uppenbart att de detaljerade regelsystemen och riktlinjerna – byråkratin – i dagslägen uppfattas som en försvårande omständighet.

Implementering av projektens resultat

Frågan om implementering är, som vi senare ska se, av central betydelse när företrädare för ESF värderar folkbildningens insatser inom ESF. Här har man från deras sida en hel del övrigt att önska.

I enkätundersökningen framkom att ”viktiga erfarenheter” och ”möjlighet att testa nya idéer” för många var viktiga aspekter av deltagandet i ESF. Men frågan är hur dessa erfarenheter och idéer förs vidare. Här menar flera folkbildningsföreträdare att det finns mer att göra.

”Vi måste lära oss att marknadsföra våra resultat, både i våra projekt, i våra uppdrag och i den reguljära verksamheten.”

Det kan samtidigt vara svårt för små aktörer i civilsamhället att föra kunskaper och arbetsmetoder vidare – inom och utanför den egna organisationen. Möjligtvis är det också en fråga om systematiken i implementeringen. Flera uttalanden tyder på att kunskap och erfarenheter förs vidare, men kanske inte på det planlagda och strukturerade sätt som ESF önskar.

”Nu, när pedagogerna har varit med i projekten ser de vilka möjligheter det ger, att de kan ta med sig mycket in i den ordinarie verksamheten. Vi hade aldrig kunnat göra så bra saker om vi inte hade haft ESF-medel.”

Samverkan – kontakter med ESF

I den tidigare kartläggningen betonades samverkan som en central framgångsfaktor för att bedriva ESF-projekt. Här talades om betydelsen av samverkan för medfinansieringen, i den operativa projektprocessen och även om vikten av intern samverkan, att ESF-projekten förankras i den egna organisationen och inte blir något som sker separerat från den ordinarie verksamheten.

Inget talar emot att synen på vikten av samverkan förändrats, snarare tvärtom. Genom att större projekt under den här programperioden prioriteras blir det allt svårare att genomföra projekt utan ett nära samarbete med andra aktörer. Förekomsten av samverkan är också en viktig bedömningsgrund när ESF värderar ansökningarna.

Samverkan med arbetsförmedlingen och andra offentliga aktörer, kopplat till medfinansieringen, har redan belysts. Även annan samverkan är viktig. Inte minst är det uppenbart att goda relationer med tjänstepersonerna på ESF är en central ingrediens i hela projektprocessen.

”Att ha informella kontakter är viktigt. Det gäller att ha en bra handläggare på ESF och få till en bra dialog.”

”Ta kontakt med partnerskapet. Bjud dem på kaffe, berätta om era planer. Man måste ju tala för varan.”

Intervjuer och enkäter ger dock ingen entydig bild av hur samarbetet med ESF fungerar – både positiva och negativa omdömen förekommer. Inte sällan är de kopplade till personliga erfarenheter.

”ESF-kontoret har varit väldigt otydligt ... jag kände mig lite dum och det vet jag att jag inte är.”

”De är duktiga på det de gör, både i partnerskapet och på kansliet. Sedan är man väl bra på inom EU att göra allt så detaljrikt så det blir tungt. Och kanske är vi extra bra på det i Sverige.”

Denna splittrade bild finns även, som tidigare redovisats, i enkätsvaren. De positiva omdömena av kontakterna med ESF-kontoren under ansökningsprocessen överväger visserligen, men en fjärdedel av projektägarna har negativa erfarenheter.

Kulturer som möts – och ibland krockar

I intervjuerna ger folkbildningsföreträdarna ofta uttryck för vad som kan tolkas som en kulturskillnad mellan civilsamhället och offentliga myndigheter. Kommentarer relaterar ofta till enskilda möten och händelser. Ibland görs mer allmänna omdömen om skillnader i synsätt. Sammantaget rör sig kommentarerna i ett gränsland mellan uppgivenhet och irritation över ESF-systemets bristande anpassning till villkoren i civilsamhället.

"Det här är mitt eget högst ovetenskapliga tänk, men det verkar finnas en stor rädsla hos offentlig sektor att göra fel."

"Det vi gör är okonventionellt och stämmer inte riktigt in på arbetsförmedlingens och försäkringskassans sätt att tänka."

"ESF-projekt har tyvärr blivit allt för krångliga, riskabla och med krav på för stor omfattning för ideella organisationer. Tyvärr tas inte kraften i folkrörelser tillvara, bara myndigheter tycks duga så vi lämnar den här typen av engagemang. Ni får köra ert eget race!"
(enkätsvar)

"En annan väg att gå är bestämma sig för att civilsamhället inte får några pengar alls från ESF. Att ställa samma krav på Unga Örnar i Järvsö som på arbetsförmedlingen i Stockholm är ju orimligt."

Som senare framkommer, kontrasteras dessa röster från folkbildningsföreträdarna av ESF-företrädarnas uttalanden som antyder bristande förståelse och respekt för de regelsystem som man som myndighetsföreträdare – och bidragsmottagare – har att rätta sig efter. Det är alltså fråga om två perspektiv som ska mötas och kunna förenas – men som uppenbarligen inte alltid gör det.

Del 3: ESF-regioner och regionala strukturfondspartnerskap

Tre ESF-regioner i fokus

I denna del av kartläggningen fokuseras på arbetet i tre av ESF-regionerna – och hur dess företrädare ser på sitt arbete med folkbildningen. Underlaget utgörs av, förutom skriftliga källor, intervjuer med företrädare för ESF i regionerna Övre Norrland, Norra Mellansverige och Västsverige. Både tjänstepersoner och ledamöter i de regionala partnerskapen har deltagit vid intervjuerna.

I det tidigare avsnittet tydliggjordes ett antal förutsättningar och utmaningar som folkbildningen ser för sin medverkan i ESF. Utgångspunkten i denna del är i hög grad densamma, men nu vrids ljusriktningen så att frågorna blir belysta utifrån ESF:s perspektiv.

Inledningsvis ges en kort beskrivning av de tre regionerna. Därefter följer ett antal avsnitt där det, med intervjuerna som grund, redogörs för olika aspekter av ESF-regionernas arbete, främst med anknytning till folkbildningens medverkan i ESF.

Samtliga citat i det här avsnittet kommer från intervjuer med ESF-företrädare i de tre regionerna.

Övre Norrland

ESF-regionen Övre Norrland består av Norrbottens och Västerbottens län, med drygt 510 000 invånare. Det regionala ESF-kontoret ligger i Luleå. I *Regional handlingsplan för Europeiska socialfonden 2014–2020 i Övre Norrland* redogörs för regionens utvecklingsbehov och utmaningar. Här nämns bland annat demografiska och geografiska utmaningar i ett stort och gleset befolkat område. Vidare lyfter man fram behoven av ökad digital kompetens liksom av goda utvecklingsmöjligheter för nationella minoriteter.

Integrationsfrågan och det aktuella läget med många nyanlända lyfts särskilt fram under intervjun:

"Integrationsfrågan är en stor utmaning. Vi har stora behov av arbetskraft de kommande åren. Att vi fort får ut de nyanlända i arbetslivet ser jag för vår del som ESF:s största utmaning."

Norra Mellansverige

ESF-regionen Norra Mellansverige omfattar Gävleborgs län, Dalarnas län och Värmlands län som tillsammans har cirka 830 000 invånare. ESF-kontoret ligger i Gävle. I *Regional handlingsplan för Europeiska socialfonden 2014–2020 i Norra Mellansverige* lyfts regionens utmaningar fram och här pekar man bland annat på att regionen utmärks av låg utbildningsnivå, hög arbetslöshet bland unga och personer med utländsk bakgrund, höga ohälsotal samt en könssegregerad arbetsmarknad.

"Det är några av de utmaningar som vi konstruerar våra utlysningar utifrån. Det gör vi i samarbete i partnerskapet, det är ju där som kontakterna ute i länen finns."

Västsverige

ESF-regionen Västsverige omfattar Västra Götalands län och Hallands län, med en befolkning på cirka 1 900 000 invånare. ESF-kontoret ligger i Göteborg. *Regional handlingsplan för Europeiska socialfonden 2014–2020 i Västsverige* pekar ut sex utvecklingsbehov som också utgör regionens inriktning för ESF under innevarande programperiod:

- Möta omställningsbehov på arbetsmarknaden
- Matchning mellan utbildning och arbetsliv för ökad sysselsättning
- En mer inkluderande arbetsmarknad
- Minska den psykiska ohälsan
- Minskade skolavhopp
- En förbättrad integration

Omfattande process för att utse projekt

Europeiska socialfonden är ett omfattande program för fördelning av offentliga medel. I grunden finns EU:s regler för ESF. Därefter kommer den nationella inriktningen under programperioden, följt av de åtta regionala handlingsplanerna. Utifrån dessa styrdokument, kompletterade med ett omfattande regelverk för ekonomi, rapportering, utvärdering, et cetera., vidtar en process med kontinuerliga riktade utlysningar av projekt under programperioden, där intresserade projektägare kan ansöka och få genomföra projekt – och slutligen få sin ansökan godkänd eller avslagen.

ESF-företrädarna beskriver en process som innefattar granskning av ansökan, möten med presumtiva projektägare och analys av bärkraften i projektet. Både ESF-kontorens tjänstepersoner och det regionala partnerskapet är involverade i arbetet.

”Tjänstemännen träffar alla projekt och gör en bedömning som de lämnar till oss i partnerskapet. Vi i partnerskapet brukar också träffa och intervjua en del projekt, det är mycket givande. Vi ha också tagit fram en checklista när vi bedömer projekten. Varje ledamot kan sitta hemma på sin kammare och göra sin värdering. Utifrån detta gör vi i partnerskapet vår prioritering.”

Utlysningarna

Under nuvarande projektperiod har utlysningarna generellt sett blivit mer riktade och inte lika breda som tidigare. Samtidigt eftersträvas större projekt. Kravet på att projekten ska vara nyskapande har dock tonats ned. Det är numera inget hinder att genomföra projekt som tillämpar och vidareutvecklar redan befintliga metoder.

Utlysningarna ska svara mot huvudinriktningen, nationellt och regionalt. Men de ska även ta hänsyn till omvärldsförändringar under programperioden. Det stora antalet nyanlända och asylsökande på senare tid nämns av samtliga ESF-företrädare som en utmaning som bör speglas i utlysningarna.

Det finns även möjligheter för externa aktörer att påverka utlysningarna.

”Ja absolut finns den möjligheten att lyfta fram behov i samhället som vi har missat, men det får naturligtvis inte vara behov som enbart passar ens egen projektidé.”

ESF-regionerna står i ständig kontakt med företrädare för de olika länen som ingår i regionen. Det sker dels via ledamöterna i partnerskapet, dels via politiker och tjänstepersoner på lokal och regional nivå. Det är utifrån dessa kontakter som aktuella behov klarläggs och diskuteras och utlysningarna utformas. Vid flera tillfällen betonas vikten av att presumtiva projektaktörer upprättar en nära dialog med nyckelpersoner och funktioner på lokal och regional nivå.

”Jag uppmanar civilsamhället att ta kontakt med de regionalt tillväxtansvariga. Vilka behov finns och vad prioriterar de?”

Alla aktörer välkomna – men förutsättningarna skiftar

I alla tre ESF-regioner är man positiva till att olika aktörer deltar i ESF:s projekt. Offentliga myndigheter, företag och civilsamhället är välkomna

som projektägare och partners. Samtidigt medger man att socialfondsprogrammets karaktär kan göra det svårt för mindre aktörer att axla uppgiften som projektägare. Särskilt svårt är det första gången, innan man ha satt sig in i systemet.

"Det finns många därute som tycker att våra krav är för stora och för svåra, men det är den strukturen vi arbetar i."

Ett alternativ är att bli projektpartner, något som varmt förespråkas, särskilt för mindre civilsamhällesaktörer som vill göra en insats. Rollen som partner kan skifta och behöver inte med nödvändighet vara undanskymd eller mindre betydelsefull.

"Även om verksamhetsidén kommer från ett studieförbund eller en folkhögskola, behöver de inte vara projektägare."

"Är det inte så att man på en del håll enbart har varit intresserade av att vara projektägare? Återigen säger jag: samarbeta med andra och bli en del av ett projekt."

Synen på folkbildning – civilsamhälle

Bilden är tämligen entydig när ESF-företrädarna värderar folkbildningens och civilsamhällets medverkan i ESF, även om man också framhåller att det är svårt att generalisera och att inga övergripande studier är gjorda, just vad gäller civilsamhällets medverkan.

På plussidan framhålls folkbildningens förmåga att nå resultat i projekten, när det gäller själva genomförandet. Folkhögskolor och studieförbund befolkas av engagerade medarbetare som har förmåga att möta och motivera deltagarna.

"När jag frågat runt bland mina medarbetare får jag svaret att civilsamhällesorganisationerna har varit väldigt bra på att uppnå resultat för de enskilda individerna."

"Man arbetar med målgruppen och inte för målgruppen."

Den operativa projektverksamheten finns det alltså sällan något att anmärka på. Folkbildningen når ofta målen vad gäller deltagarna, till exempel att de ska gå vidare till utbildning eller arbete. Däremot uttrycks tveksamheter i fråga om folkbildningsorganisationernas kompetens när det gäller projektledning och projektadministration.

"Goda idéer räcker inte. Vi tittar också på den organisatoriska förmågan, vad den som ska genomföra projektet har för muskler."

På minussidan framhålls även folkbildningens bristande förmåga att på ett tillförlitligt sätt visa hur resultaten ska implementeras.

"Vem tar hand om resultaten sedan projektet är klart?"

Implementering

Det finns skäl att stanna lite just vid frågan om implementeringen, något som ESF-företrädarna flera gånger återkommer till. Sverige har fått positiv respons för sina insatser på individnivå, däremot har man från EU:s sida uttryckt att det finns mer att önska vad gäller resultaten på strukturell nivå, det vill säga i vilken grad ESF-projekten bidrar till mer långsiktiga förändringar. Vad som eftersträvas är alltså att projekten inte ska vara isolerade öar, som visserligen kan vara bra för deltagarna, men som saknar potential och/eller ambition att föra erfarenheterna vidare.

"Projektet kan fungera jättebra medan det pågår, men sen hamnar allt i en skrivbordslåda. Så får det inte vara."

Implementeringen kan ske på olika sätt. Den kan gälla möjligheten att fortsätta en framgångsrik verksamhet inom ramen för den ordinarie. Det kan också handla om att ha en tydlig plan för hur kunskap och erfarenheter från projektet ska tas om hand i den egna verksamheten eller hos andra aktörer som arbetar med liknande frågor.

ESF förväntar sig att det i varje ansökan finns beskrivet vad implementeringen ska innebära, hur den ska ske och vem som bär ansvaret för att det sker.

"I den här programperioden är det större krav på att det måste finnas en ägare av resultaten. De måste på något sätt implementeras i ordinarie verksamhet. Det kan vara svårt för civilsamhällesorganisationerna att göra det i sin egen verksamhet, så då måste de se till att någon annan gör det – arbetsförmedling, kommun eller någon annan."

Samtidigt finns en förståelse för att det inte är oproblematiskt att få till en implementering av detta slag.

"Ett studieförbund eller en förening har kanske inte den legitimiteten att de kan komma till arbetsförmedlingen till exempel och säga att 'nu ska ni lära av det här'".

Ansvaret är alltså delat, och bör enligt ESF grundas i ett samarbete och överenskommelser redan när projekten planeras.

"Den offentliga sidan kan bli bättre på att docka an till civilsamhället så att man gör implementeringen tillsammans. Civilsamhället kan nog

aldrig stå som ensam garant för implementeringen. Där behöver det offentliga ta ett större ansvar, för att ta hand om resultaten.”

För byråkratiskt?

En återkommande synpunkt från folkbildningsföreträdarna är att ESF är krångligt och byråkratiskt. ESF-företrädarna medger att deras arbete bygger på ett omfattande regelsystem. Men från deras perspektiv är det snarare fråga om ett systematiskt arbete för att kunna hantera ESF-medlen på ett ändamålsenligt och rättssäkert sätt.

Man säger sig vara beredda att ge stöd och råd, men att det även vilar ett ansvar på dem som vill ansöka att lära sig reglerna.

”Man kan tycka att vi är byråkratiska, men vi har det regelverk vi har. Vad man kan göra är att sätta sig ner och diskutera med oss, hur kan vi göra det på bästa sätt inom de ramar vi har.”

Någon menar också att det finns en mytbildning att EU-projekt är krångliga.

”Tro inte på alla rykten. Det är inte omöjligt. Det finns alla möjligheter att få hjälp.”

Ekonomi – medfinansiering

ESF:s regler för ekonomi och bidragsgivning innebär, som folkbildningsföreträdarna ger uttryck för, svårigheter för civilsamhällets medverkan i ESF. Det handlar om eftersläpningen av utbetalning av projektmedel, vilket fordrar god likviditet för investeringar av presumtiva projektägare. Men kanske främst gäller svårigheterna reglerna för medfinansiering.

Det finns exempel på projekt som fått avbrytas i förtid, på grund av att antalet deltagare inte har uppnåtts, och att kraven på medfinansieringen därmed inte har kunnat uppfyllas.

Från ESF:s sida är man medvetna om dessa svårigheter, men uttrycker att inte är mycket man kan göra. När det gäller frågan om bidragsrutiner hänvisas till det regelsystem som finns – och att de som har för avsikt att bli projektägare måste värdera sina möjligheter till deltagande utifrån detta.

När medfinansieringen grundas på deltagarnas ersättning från arbetsförmedlingen/försäkringskassan är rådet att så långt det är möjligt säkerställa ”tillgången” på deltagare genom nära dialog och tydliga överenskommelser med dessa parter. Ett annat sätt är att bredda medfinansieringen till att gälla annat än enbart deltagarnas ersättningar.

"Det blir väldigt sårbart om man räknar med att målgruppens deltagande ska vara grunden för all medfinansiering. Den som är smart bygger medfinansieringen på flera olika premisser – lokaler, egna medel, egen personal... Att räkna hela medfinansieringen på deltagarna är riskabelt."

"Till viss del är det en kamp om deltagarna. Man ska vara medveten om att arbetsförmedlingen har sina egna satsningar och därför vill man inte binda sig så hårt. Den som bygger medfinansieringen enbart på deltagaresättningar blir sårbar."

Återigen framhålls god planering och en väl förankrad samverkan mellan projektets olika partner som en nyckel till framgång.

Samverkan är nödvändigt

Flera av resonemangen ovan leder åt ett håll – till samverkan. Vikten av samverkan betonas av ESF-företrädarna. Det är uppenbart att man ser samverkan som en både önskvärd och nödvändig ingrediens i ESF-projekten. Det gäller alla projektaktörer inom ESF, men det förs explicit fram som en lösning på många av de svårigheter som företrädare för folkbildningen och civilsamhället uttrycker, när det gäller deras möjligheter att genomföra projekt. Ibland framskymtar en tveksamhet om alla som vill genomföra projekt har insett vad en god samverkan egentligen innebär.

"Att etablera ett samarbete tar lång tid. Du kan inte gå till kommunen eller arbetsförmedlingen och skriva på ett samverkansavtal och sedan tro att det är färdigt. Du måste sitta ner och utgå från frågan: Vad kan vi göra tillsammans?"

"Civilsamhället måste kroka arm med offentlig sektor och med företag. Samverkan över gränserna prioriteras av oss och sådana projekt har mycket enklare att komma fram."

"Kroka arm", "Vad kan vi göra tillsammans?" Citaten signalerar vad för slags samarbete som man från ESF:s sida föreställer sig. Att som folkhögskola eller studieförbund ha en egen projektidé, som man vill söka pengar för och genomföra och på egen hand, är inget som ESF-företrädarna förespråkar.

"Samverka! Sitt ner med andra och prata om vad ni kan göra tillsammans. Står man ensam blir det sårbart."

Stöd från ESF-kontoren

I samtliga tre ESF-regioner betonas vikten av att etablera kontakt med ESF-kontoret tidigt i ansökningsprocessen. Det finns många exempel på att aktörer har lagt ner mycket tid på ansökningar men missat väsentliga delar och perspektiv som måste finnas med i ansökan. Det kan leda till att projekten faller redan i laglighetsprövningen, något som inträffade för många ansökningar från folkhögskolor och studieförbund under den förra programperioden.

ESF-företrädarna ger exempel på olika insatser som de gör för att underlätta för dem som är intresserade av att medverka inom ESF. Det som nämns är bland annat tydligare rutiner, informationsträffar, rådgivning, manualer och skriftligt informationsmaterial. Under denna programperiod har man även gjort avropsavtal med ett antal utvärderare, för att underlätta för projektägarna.

I samtliga tre regioner betonas vikten av att man redan på ett tidigt skede tar kontakt med ESF-kontoret för att presentera sin idé. I en av regionerna beskrivs en förändring i förhållningssättet gentemot presumtiva projektägare:

"I början hade vi inställningen att vi inte skulle svara på frågor, utan behandla alla lika. Nu svarar vi på alla frågor."

När det gäller kontakterna med civilsamhället är man alltså öppna för att utveckla dialogen med olika aktörer, för att underlätta deras framtida medverkan:

"Här finns ett jobb att göra."

Specialspår för civilsamhället?

Under intervjuerna med folkbildningsföreträdarna har de uttryckt olika möjliga mer övergripande förändringar av ESF, som skulle underlätta civilsamhällets medverkan.

På den här punkten är ESF-företrädarna tämligen försiktiga i sina uttalanden. Rent generellt så medger de att regler och system går att förändra, men de ger knappast uttryck för några systemkritiska tankar eller förslag om ESF.

Det främsta svaret blir i stället att olika aktörer, inom ramen för ESF:s nuvarande utformning – och utifrån organisationernas olika förutsättningar – redan i dagsläget har möjligheter att göra insatser inom ESF.

Del 4: Analys och reflektioner

ESF och civilsamhällets roll

Folkbildningens relation till ESF kan kopplas till frågor som berör förhållandet mellan civilsamhället och staten/det offentliga – och till den roll som folkbildningsorganisationerna spelar och vill spela i samhället, nu och i framtiden. Utifrån de frågeställningar som berörts tidigare lyfts här tre områden fram. Det är långt ifrån någon uttömmande redovisning, men visar ändå att de avgränsade frågor som diskuterats i kartläggningen också kan ses i vidare perspektiv.

Röst eller service

Folkhögskolor och studieförbund ser sig som en del av civilsamhället – alltså en del vid sidan av staten, marknaden och hushållen. Frågan om civilsamhällets roll har berörts i en rad forskningsrapporter och utredningar.

Det bör först och främst konstateras att civilsamhället knappast är någon homogen företeelse. Här finns allt från små informella nätverk och grupper till stora folkrörelser med hundratusentals medlemmar.

En fråga som diskuterats är om studieförbund och folkhögskolor har mist sin samhällskritiska roll och alltmer kommit att bli en etablerad och institutionaliserad del av samhället. I betänkandet *Folkbildningens samhällsvärden* (SOU 212:72) förs ett resonemang om folkbildningens förhållande till det offentliga riskerar att leda till en ”hybridisering”, i och med att folkhögskolor och studieförbund i ökad utsträckning övertar välfärdsuppgifter, driver företag och allt mer verkar styras av en marknadsanpassad logik.

Till detta kan man koppla frågan om civilsamhällets roll i samhället, vilken diskuteras i bland annat antologi *Civilsamhället och samhällskontraktet* (European Civil Society Press, 2012). Några forskare har använt begreppet röst eller service som en bild av civilsamhällets roll – och det vägval som ideella organisationer står inför. Summariskt betonar *Röst* organisationernas roll som röstbärare för medlemmar och aktiva i olika samhällspolitiska frågor. *Service* betonar deras roll som producenter och förmedlare av välfärd till människor.

Denna fråga är inte så framträdande i intervjuerna i denna kartläggning. Knappast någon av folkbildningsföreträdarna lyfter fram deltagande i ESF som en inskränkning i deras röstbärande funktion. Möjligtvis är det så att folkhögskolor och studieförbund inte själva i första hand ser sig som röstbärare i den mening som forskarna beskriver. Studieförbundens och folkhögskolornas roll innebär kanske i högre grad att *skapa förutsättningar för andra* att lära och agera intressepolitiskt i olika frågor. Folkbildningens organisationer verkar genom att stärka sina huvudmän, medlems- och samarbetsorganisationer. Mer sällan agerar de själva.

Detta resonemang kan även ses i relation till den centrala roll som studieförbund och folkhögskolor har i att möta människors behov av att fritt, utifrån sina egna behov, söka kunskap i gemenskap med andra. Detta anses inom folkbildningen ha ett egenvärde, utan tanke på att verksamheten ska ha någon uttalad ambition att leda vidare till jobb, utbildning – och utan krav på att det ska ge mätbara effekter.

Mot detta kan ställas ett förhållningssätt där nyttan är i centrum. Här får man nog säga att folkbildningen är något ambivalent, både i sin retorik och i sin praktik. Många röster i denna kartläggning tydliggör att folkhögskolor och studieförbund är beredda att ta uppdrag för att utföra samhällsuppdrag som de ser som angelägna. Det faktiska deltagandet i ESF visar att det redan görs. Detta vägval får också stöd i folkbildningens eget idédokument *Vägval & Vilja* (Folkbildningsrådet, 2013). Där framhålls att "Folkbildningen möter snabbt och flexibelt nya utmaningar på arbetsmarknaden och skiftande behov av kompetensutveckling. Inom folkbildningen stärker människor sina förutsättningar för att få jobb, hitta motivation eller skaffar sig behörighet till vidare studier."

I samma dokument argumenteras också för det fria och frivilliga bildningsarbetets värde – helt för sin egen skull. Möjligtvis kan detta tolkas som att folkbildningen inte vill vara antingen eller, utan både och.

Styrd eller fri?

Folkhögskolor och studieförbund finansieras i huvudsak av offentliga anslag från stat, landsting/regioner och kommuner. Ett utmärkande drag i nuvarande bidragsmodell för folkbildningsanslaget är frånvaron av detaljstyrning. De fyra syften som riksdagen har antagit som grund för statsanslaget till folkbildningen visar riktningen, men är långt ifrån detaljstyrande.

Säkert har detta påverkat självbilden hos både studieförbund och folkhögskolor. Man ser sig som fria aktörer som åtnjuter stort förtroende hos statsmakterna när det gäller att på ett ansvarsfullt sätt handskas med offentliga medel.

Knappast någon förnekar att anslag från ESF innebär en högre grad av styrning, jämfört med de generella folkbildningsanslagen. Redan i utlysningarna anges målgrupper och inriktning för de insatser som efterfrågas. Det förefaller ändå inte som denna styrning av verksamhetens inriktning uppfattas som besvärande. En del undantag finns visserligen, till exempel krav på stora deltagargrupper och förväntningar från ESF om att uppvisa snabba resultat.

Vad som däremot betonas – både när det gäller ESF och andra former av projekt/uppdrag – är att det gäller att ha den ideologiska kompassen vässad, och att inte ”springa på alla bollar”, som en folkbildningsföreträdare uttrycker det.

Samtidigt är frågan om styrning inte så enkel. Det finns även röster i denna kartläggning som lyfter fram statsbidragets styrande effekt, och då inte i första hand statens fyra syften, utan de regler som styr fördelningen av statsbidraget mellan olika studieförbund och folkhögskolor. För studieförbundens del handlar det om den starka betoningen på kvantitet – där antalet genomförda studietimmar är en central parameter i fördelningen av statsbidrag. För folkhögskolornas del påtalas den konserverande effekten av fördelning av statsbidrag utifrån deltagarveckor.

Två kulturer som möts

Folkhögskolor och studieförbund är i hög grad praktiskt orienterade organisationer. Folkhögskolornas vardagsverksamhet består främst av konkreta lärandesituationer, där gruppen och det sociala samspelet mellan deltagare och pedagog står i centrum. Studieförbunden har sin bas i lokalsamhället och beskriver sig själva ofta som ”möjliggörare”, för att fånga upp och tillfredsställa behov av lärande och gemenskap bland medborgare och i föreningar.

Det är betecknande att när ESF-företrädare i denna rapport beskriver folkbildningens förtjänster, så är det just den operativa verksamheten – förmågan att möta och motivera deltagare – som betonas.

ESF, å andra sidan, är en stödstruktur för utveckling och förnyelse av arbetsmarknaden inom EU. Det är ett regelstyrt system med tydliga krav på ett systematiskt arbetssätt för ekonomi, projektledning, redovisning och utvärdering.

Det är kanske att gå för långt att säga att det är två världar som möts, men under samtal och intervjuer i denna kartläggning blottläggs på ett tydligt sätt den kulturskillnad som finns mellan det offentliga och civilsamhället.

I rapporten *Läge för dialog* (Folkbildningsförbundet, 2011) intervjuas studieförbunds- och kommunala företrädare. Ett liknande

mönster uppmärksammas här. Kommunföreträdarnas krav på systematik och mätbara effekter, kopplade till deras uppgift att med begränsade ekonomiska resurser prioritera mellan angelägna samhällsinsatser, ställs mot folkbildningsföreträdarnas föreställningar om den egna verksamhetens betydelse, mer sprungna ur egna erfarenheter än som ett resultat av vetenskapsbaserade mätningar.

Tidigare i denna kartläggning har beskrivits att det är två kulturer eller logiker som möts – en som är präglad av civilsamhällets mångfald och frihet, och en annan, som är myndighetspräglad, regelstyrd, systematisk och vetenskapsbaserad. Det finns också flera exempel i kartläggning på svårigheter att få till stånd ett förtroendefullt samarbete mellan folkbildningen och olika offentliga aktörer.

Den statliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* (SOU 2016:13) är inne på samma spår, när de diskuterar förutsättningarna för ökad samverkan mellan civilsamhället och det offentliga. Betänkandet lyfter fram förtjänsterna med civilsamhällets ”mångfaldiga myller” av organisationer – där även folkhögskolor och studieförbund är en del. Utredningen konstaterar samtidigt att ”paradoxen är att denna mångfald med dess olika särarter kan bli ett hinder när det offentliga ska ta ställning till hur samverkan ska ske med civilsamhället ... Mångfalden, särarterna och pluralismen inom civilsamhället skärper kraven på det offentligas förmåga att vara innovativ och söka lösningar där det ideella engagemanget tas tillvara.” Av detta citat från framgår att ansvaret för att överbrygga klyftan främst läggs på det offentliga.

De lokala och regionala överenskommelser mellan det offentliga och civilsamhället som nu upprättas på flera håll i landet (till exempel i Skåne, Västerbotten och Västerås stad) är möjligtvis en väg för att på ett mer långsiktigt sätt överbrygga de klyftor som här illustrerats – och bana väg för ett framtida konstruktivt samarbete, där det bästa ur två världar kan mötas.

Systemkritik – tankar om förändring

Frågan om Europeiska socialfondens nuvarande konstruktion på ett mer övergripande plan har återkommit vid ett flertal tillfällen under intervjuerna med folkbildningsföreträdarna i denna kartläggning.

Några mer genomgripande förändringsförslag när det gäller ESF:s övergripande struktur och regelsystem framförs inte från ESF-företrädarna. Detta är kanske inte så förvånande, eftersom de intervjuade uttalar sig i rollen som företrädare för ESF. En del kritiska, eller snarare problematiserande, uttalanden görs visserligen. Men då handlar det främst om att vässa ESF-rådets metoder och ambitioner för att öka folkbildningens

möjligheter till deltagande, men fortfarande inom systemets nu existerande ramar.

Bilden är däremot tydlig – och tydligt annorlunda – när folkbildningsföreträdarna kommer till tals. Här riktas en hel del kritik mot ESF:s övergripande konstruktion och regelsystem. Kritiken exemplifieras under intervjuerna med konkreta erfarenheter från pågående och tidigare projekt.

Resultaten från enkätundersökningen, särskilt i de öppna kommentarerna, andas även en del kritik mot ESF:s konstruktion. De tuffa kraven och fokuseringen på större projekt gör att många avstår från att ansöka om medel.

Många folkbildningsföreträdare har under intervjuerna uttryckt synpunkter på systemnivå, inte sällan kopplade till mer eller mindre detaljerade förslag på förändringar. Sammantaget uttrycker de förhoppningar om förändringar, med utgångspunkt i att ESF:s nuvarande konstruktion inte är optimal för folkbildningens medverkan. De förslag som framförs är bland annat:

- ett särskilt ”spår” för folkbildning/civilsamhälle, dit en del av ESF-medlen reserveras
- mindre/annorlunda krav på medfinansiering
- krav på aktiv medverkan av civilsamhället i vissa utlysningar, även när offentliga aktörer är projektägare
- krav på ett mer reglerat och centralt samordnat förhållande mellan civilsamhälle och arbetsförmedlingen när det gäller samarbete inom ESF
- medverkan av folkbildningsföreträdare i de regionala partnerskapen
- förenklade regler och rutiner för ansökning och redovisning
- mindre eftersläpning när det gäller utbetalning av projektmedel
- särskilda utlysningar för mindre projekt

Det är också i första hand när det gäller mer genomgripande systemförändringar som de intervjuade från folkhögskolor och studieförbund har förhoppningar om ett mer samlat agerande från folkbildningens företrädare på nationell nivå.

Projektägare eller projektpartner?

Kan projektpartnerskapet vara en lösning för folkbildningsorganisationer som vill göra insatser inom ESF? Kan det vara ett alternativ till systemförändringar? Från ESF-företrädarnas sida är svaret entydigt ja på dessa

två frågor. Även många folkbildningsorganisationer ser rollen som projektpartner som en möjlighet att göra viktiga avgränsade insatser, och även att få inblick i ESF, utan att axla det ansvar som ett projektägarskap innebär.

Projektpartnerskap kan se ut på många olika sätt – från avgränsade uppdrag långt från projektets kärna till att man som partner är delaktig i projektet, både på en strategisk och på operativ nivå.

Det finns flera exempel på att folkhögskolor och studieförbundsavdelningar medverkar som partners i projekt där andra folkhögskolor eller studieförbundet centralt är projektägare. I Norrbotten driver exempelvis ett antal folkhögskolor ett gemensamt ESF-projekt, med en av skolorna som projektägare. Även studieförbund har samordnat ansökningar, där lokalavdelningar har rollen som utförare.

Enkätundersökningen visar att många har positiva erfarenheter av att vara projektpartner i ESF. Men bilden är inte entydig. Den lärprocess det innebär att ta det fullständiga ansvaret som projektägare – vilken flera folkbildningsorganisationer kan vittna om – uteblir med stor sannolikhet i många fall i rollen som projektpartner. ”Om man själv är projektägare blir risken större – men det finns också mer att hämta”, säger en av folkbildningsföreträdarna i denna rapport. I Folkbildningsrådets tidigare kartläggning *Folkbildning och Europeiska socialfonden* menar en folkbildningsföreträdare att man i ett projektpartnerskap riskerar att reduceras till ”leverantör” medan projektägarskapet innebär att vara en ”drivkraft”.

Projektpartnerskapet inom ESF är en realitet för många folkhögskolor och studieförbund redan nu, och kommer säkert att vara det även framöver. Men att det är en annan roll man spelar som projektpartner, jämfört med att vara projektägare, är uppenbart.

Förutsättningar för folkbildningens medverkan i ESF – tre spår för tanke och handling

Den här kartläggningen visar att många folkhögskolor och studieförbund gör betydelsefulla och uppskattade insatser som bidrar till att uppfylla ESF:s mål. Samtidigt är det uppenbart att det krävs stora insatser, och innebär risker, att genomföra ESF-projekt.

Det är också tydligt att många folkhögskolor och studieförbund väljer att avstå från att delta i ESF. ESF:s utformning och regelsystem uppfattas av många som ett hinder. Hur ser då framtiden ut? Hur kan förutsättningarna för folkbildningen stärkas?

Lite förenklat går det att, utifrån det som kartläggningen visat, tänka sig tre olika handlingsspår för folkbildningens fortsatta agerande i denna fråga. Det handlar om att *anpassa sig*, *påverka* och *förändra*.

Gränserna mellan dessa handlingsspår överlappar i viss mån varandra, och de behöver inte heller utesluta varandra. De kan ändå betraktas som tre olika strategier för att stärka folkbildningens medverkan – och kan i det här sammanhanget fungera som en tankefigur för fortsatt diskussion och agerande.

Anpassa sig

Det här spåret innebär att folkhögskolor och studieförbund beslutar sig för att medverka i ESF – och skaffar sig den kompetens och kapacitet som krävs för att göra det. Man anpassar sig till de villkor och krav som ESF ställer, och utnyttjar det stöd som ESF-regionerna är beredda att ge i processen. Det här spåret har de folkhögskolor och studieförbund som hittills genomför ESF-projekt valt, genom att i varierande grad övervinna och anpassa sig till de utmaningar som tidigare beskrivits. De har knäckt koden.

När det gäller att stärka förutsättningarna inom systemets ramar går det att lyfta fram möjliga handlingsalternativ, som i hög utsträckning sammanfaller med de kommentarer som i den här kartläggningen ges av både folkbildnings- och ESF-företrädare. Det handlar exempelvis om:

- *kunskap om ESF* – ökad kunskap om hur ESF fungerar – om regelsystem, regionala handlingsplaner, utlysningar, et cetera.
- *samverkan* – utvecklad förmåga att nätverka i lokalsamhället, etablera samarbete och för att ingå tydliga överenskommelser med samverkansparter inom ESF-projekt
- *projektledarkompetens* – stärkt förmåga att driva projekt, inte enbart vad gäller att möta och motivera deltagare, utan även vad gäller projektledning och administration
- *ekonomi* – förmåga att skapa en hållbar projektekonomi, till exempel genom att bredda medfinansieringen till att inte enbart gälla deltagares ersättningar
- *implementering* – öka kunskapen om vad implementering kan innebära, och integrera denna kunskap i hela projektprocessen, från ansökan till uppföljning
- *kontakter med ESF* – utveckla goda relationer med ESF, för att lära och vinna förtroende

Påverka

Här handlar det om att påverka ESF och dess regionala partnerskap för att underlätta förutsättningarna för ideella organisationer i allmänhet och folkhögskolor/studieförbund i synnerhet att kunna spela en mer aktiv roll inom ESF. Det kan gälla både formell och informell påverkan inom ramarna för ESF befintliga regelverk.

Sådana initiativ har tagits på en del håll, men de förefaller inte vara följden av en mer långsiktig medveten strategi, utan är ofta kopplat till enskilda ansökningar och projekt.

Vad skulle påverkan kunna gälla? Den kan exempelvis innebära att:

- påverka de regionala handlingsplanernas utformning inför nya programperioder i ESF
- påverka de utlysningar som görs under programperioderna
- verka för att ESF i ökad utsträckning ska bistå med kompetensutveckling, särskilt anpassat till civilsamhällets behov

Ett sådant påverkansarbete skulle också kunna ta sikte på att stärka folkbildningens medverkan i ESF:s beslutsstrukturer. Det är regeringen som avgör sammansättningen i de regionala partnerskapen och här finns i dagsläget inte folkbildningsorganisationerna företrädade.

Förändra

Ett tredje handlingsspår gäller mer grundläggande förändringar av ESF:s regelsystem. Det har i kartläggningen förts fram sådana förslag, till exempel om att delar av medlen i ESF reserveras för organisationer inom civilsamhället och om differentierade modeller för medfinansiering, med lägre krav för civilsamhället.

Man kan alltså även tänka sig åtgärder som på ett mer genomgripande plan förändrar förutsättningarna för folkbildningens deltagande. Sådana systemförändrande åtgärder innefattar politisk påverkan, och måste självfallet relateras till det handlingsutrymme Sverige har på nationell nivå, i relation till EU:s ramar för ESF.

Lite skämtsamt har det under flera av intervjuerna med folkbildningsföreträdare framförts att Sverige har en tendens att vilja vara bäst i klassen, när det gäller att i detalj följa EU:s regelverk. Kommentarererna kan tolkas som ett ifrågasättande av en alltför rigid hållning som i slutändan kan ge en kontraproduktiv effekt, i relation till de övergripande målen med ESF.

Att agera tillsammans – eller var för sig

För vart och ett av de tanke- och handlingsspår som skisserats ovan kommer man slutligen till frågan: Vem ska göra jobbet?

Kartläggningen har visat att det förekommer samverkan mellan folkbildningsorganisationerna för att underlätta och bredda deltagandet i ESF. En del studieförbund har avsatt resurser för gemensamma ansökningar och i en del fall samverkar folkhögskolor i projekt. Den gemensamma strategin är i sig ett uttryck för en höjd ambitionsnivå på detta område.

Folkhögskolor och studieförbund har mycket gemensamt – men agerar också på arenor där de konkurrerar med varandra. Man delar dock ambitionen att flytta fram folkbildningens position inom ESF.

Att bestämma sig för vad som är mer effektivt och framgångsrikt att enskilda folkbildningsorganisationer gör på egen hand – och när studieförbund och folkhögskolor vinner på att agera tillsammans, är en central fråga att ta ställning till.

I vart och ett av de spår som beskrivits ovan, finns möjligheter till ökad samverkan och gemensamt agerande. Det kan gälla rent operativa frågor kring projektens planering och genomförande. Det kan även handla om ett mer övergripande nationellt samlat politiskt agerande för att i framtiden stärka förutsättningarna för folkbildningens medverkan i ESF.

Referenser

Allas kunskap – allas bildning (prop. 2013/14:1272)

Folkbildningsförbundet (2011). *Läge för dialog*.

Folkbildningsrådet (2016). *Årsredovisning 2015*.

Folkbildningsrådet (2016). *Folkbildningsrådets budgetunderlag 2017–2019*.

Folkbildningsrådet (2015). *Folkbildningen och Europeiska socialfonden*.

Folkbildningsrådet m fl (2013). *Folkbildningens Vägval & Vilja*.

SOU 2016:13. *Palett för ett stärkt civilsamhälle*. Betänkande av utredningen för ett stärkt civilsamhälle.

SOU 2012:72. *Folkbildningens samhällsvärden – en ny modell för statlig utvärdering*. Betänkande av Folkbildningsutredningen.

Svenska ESF-rådet (2014). *Nationellt program för investering för tillväxt och sysselsättning 2014–2020*.

Svenska ESF-rådet, Socialfondens Övervakningskommitté (2015). *Regional handlingsplan för Europeiska Socialfonden 2014–2020 i Norra Mellansverige*.

Svenska ESF-rådet, Socialfondens Övervakningskommitté (2015). *Regional handlingsplan för Europeiska Socialfonden 2014–2020 i Västsverige*.

Svenska ESF-rådet, Socialfondens Övervakningskommitté (2015). *Regional handlingsplan för Europeiska Socialfonden 2014–2020 i Övre Norrland*.

Svenska ESF-rådet (2016). Faktabladsserie om Europeiska socialfonden. www.esf.se

Wijkström red. (2012). *Civilsamhället och samhällskontraktet*. European Civil Society press.

